
MINISZTERELNÖKÖK ÉS POLITIKAI KÖRNYEZET

CSIZMADIA ERVIN

Politikai vezetők és politikai környezet II.

Magyar miniszterelnökök egy változáselmélet tükrében

A tanulmány I. részében (Politikatudományi Szemle, 2006/2-3.) igyekeztem felállítani egy értelmezési keretet a politikai vezetők (általában miniszterelnökök) és környezetük *dinamikus* kölcsönhatásának vizsgálatára. Egyaránt elutasítottam a politikai vezető egyoldalú dominanciájára, illetve a politikai környezet túlzott determinációjára (a politikai vezető környezeti „függésére”) vonatkozó megközelítéseket, és egy, a kölcsönösséget hangsúlyozó elméleti megközelítés mellett érveltem. Az érvelést néhány nyugat-európai ország (Nagy-Britannia, Egyesült Államok, Olaszország, Spanyolország) példáján keresztül végeztem el. A tanulmány II. részében magyar terepen vizsgálódunk, hozzátéve mindjárt azt, hogy az alábbi fejtegetések nem térnek ki a legutóbbi idők belpolitikai válságaira, amelyeket a politikai publicisztika egyébként is bőven tárgyalt az utóbbi hónapokban. A dolgozat sokkal inkább tizenhat év miniszterelnök-típusairól, illetve a vezetői modellek változásairól szól.

POLITIKAI VEZETŐK ÉS POLITIKAI VEZETÉS MAGYARORSZÁGON

Ahhoz, hogy az elmúlt tizenhat év hazai fejleményeiről – témánk szempontjából – releváns megjegyzéseket tudjunk tenni, két előzetes megfontolásra van szükségünk. Az egyik az átmenet *természetére*, a másik pedig az azóta tartó folyamat *dinamikájára*

vonatkozik. A fent elemzett nyugat-európai példákban is érintettük ezeket a szempontokat, de másképpen. Hiszen megállapítottuk, hogy a nyugati demokráciák menetében is vannak módosulások, és az ottani folyamatoknak is igen erőteljes dinamikus mozgása van. A kelet-közép-európai átmenetek azonban a nyugat-európaiaktól eltérő képletet mutatnak.

Első megjegyzésünk tehát az, hogy a térségben lezajló (de mindenekelőtt a magyar) átmenetek fő célkitűzése a nyugati demokráciák *adaptálása* volt. 1989–90 körül ez mindenekelőtt két konkrét feladatot jelentett: a demokratikus *intézményrendszer* és a nyugatias *piacgazdaság* létrehozatalát. A feladat a (puha) diktatúrából a demokráciába való átmenet biztosítása volt, és a rendszerváltó elitek nagyjából egyetértettek ennek a két alapkritériumnak a megteremtésében. Ez fontos kiinduló különbség a nyugati példákhoz képest. A fent elemzett nyugati példákban a politikai vezetők és a politikai vezetés egy tartós demokratikus környezetben tevékenykedik, s ez igaz még akkor is, ha az olasz példában egy egész korábbi politikai rendszer (de demokratikus rendszer) alapjait kellett újragondolni. Talán a leginkább a spanyol példához hasonlítható a magyar, hiszen mindkét országból egy korábbi diktatúra után kellett megteremteni a politikai vezetők új „generációját” és a politikai vezetés új metódusát. Az egyes nyugati minták eltéréseit azonban nem tudta megjeleníteni a magyar rendszerváltás, amely a nyugati mintát egy leegyszerűsítő (intézményes) értelemben definiálta.

A másik előzetes megjegyzés a rendszerváltást követő folyamatok dinamikájára vonatkozik. A kelet-közép-európai új demokráciák elemzését annak a dinamikának a megértéséből végezhetjük el igazából, amely dinamika eltérő, mint a modell-demokráciák dinamikája. A hosszú és a rövid kormányzati ciklusok különbségéről van szó. Fent részletesen beszéltem már erről. A hosszú (olykor három-négy választási periódust is magában foglaló) ciklus másfajta dinamikát, másfajta vezetési formákat és másfajta vezetőket kíván, mint a rövid. Körösi Andrásnak (mint már fentebb utaltam rá) igaza van, amikor észreveszi, hogy Magyarországon 1990 után egy-egy kormányzati „kisciklus” a nyugati demokráciák fejlődése egy-egy „nagyciklusának” felel meg. Ugyanakkor tipológiája éppen annyiban válik kiegészítendővé (s erre majd az utolsó fejezetben visszatérek), amennyiben ő nem foglalkozik kellő mélységben a politikai vezetés és a kisciklusok dinamikai összefüggéseivel.

Mindezek után korszakunkat három nagyobb egységre bonthatjuk. A bontásnak nem feltétlen kronológiai-politikatörténeti logikája van (bár első ránézésre a felosztás akár ilyen logikájúnak is tűnhet), hanem *elméleti*. A továbbiakban ugyanis arra

a kérdésre keresem a választ, hogy a magyar demokrácia történetében egyfelől miért *olyan* vezetési stílusok és személyiségek alakultak ki, mint amilyenek; másfelől *milyen okok* vezetnek a változásokhoz. Az elemzés igyekezni fog elkerülni azt a zsákutcát, hogy pusztán személyiségekre, illetve személyiségjegyekre koncentráljon. Természetesen nem vitatható (visszautalva a „nagy ember” teóriákra), hogy a személyiségeknek tagadhatatlan szerepük van, de a személyiségek és környezetük kölcsönhatásának leírása immáron halaszthatatlan feladatnak tűnik.

Láttuk a nyugati példánál, hogy az emlékezetes szerepet játszó politikai vezetők működése szorosan összekapcsolódik nagy társadalmi-politikai változásokkal. Ilyen „nagy ugrások” nincsenek mindig, sőt viszonylag ritkán vannak. Thomas Kuhn metaforáját (Kuhn, 1984) kölcsönvéve: a politikai vezetőknek is vannak „normál” és „forradalmi” periódusai. Tudományos forradalmak is – mondja Kuhn – hosszas normálperiódusok után törnek ki. Hipotézisem azonban az, hogy a Kuhntól kölcsönvett metafora túl szűkös és nem igazán magyarázó. Ha igaz az, hogy magának a forradalom szónak is sokfajta jelentése és értelmezése lehet (gondoljunk csak a fegyveres forradalom és a vértelen, „törvényes” forradalom különbségére), akkor azt mondhatjuk, hogy az új típusú, kelet-közép európai politikus kialakulásának is több – ha teszik – „forradalmi” változásán estünk át. Három ilyen periódust fogunk megkülönböztetni, s ezek közül korántsem csak az első – a rendszerváltás időszakában lejátszódó – tekinthető a politikusszerep „forradalmi” újraértelmezésének. Három új típusú politikai vezetőről, illetve politikai vezetési stílusról beszélek majd. Az első Antall József, a második Orbán Viktor, a harmadik pedig Gyurcsány Ferenc nevéhez köthető. Arról nincs szó, hogy az egyes személyiségek és szerepek merev időhatárokkal elkülönülnének egymástól, arról viszont annál inkább szó van, hogy az egyes politikai vezetők megjelenése és a környezetük viszonyában mindig történt valami olyasféle változás (vagy inkább változások láncolata), ami kiváltotta az új típusú vezetők megjelenését. Ennek a folyamatnak a jellemzőit próbálom a továbbiakban feltárni.

Az új politikai vezető első típusa, a programpolitikus: Antall József

A rendszerváltás időszakában határozottan új típusú politikusréteg jelent meg a magyar politikában. Ez az új politikusréteg a 80-as évek második felében az állampárt bürokratizált felső vezetésével szemben definiálta önmagát és azonosságát a de-

mokratikus politikai cselekvés újrafelfedezésében találta meg.¹ Nincs módom most ennek az értelmiségnek a mélyebb és sokoldalúbb bemutatására. Egyik részének, a magyar demokratikus ellenzéknek a jellemzőit igen részletesen feltártam (Csizmadia, 1995, I-II-III.). Egy másik munkámban részletesebben is kitértem azokra az elitcsoportokra, amelyek – persze szerintem – meghatározó szociológiai karakterjegyeket felmutatva részei voltak az állampárti diktatúra lebontásának és egy általam *diszkurzív diktatúrának* nevezett sajátos, a demokráciába való átmenetet közvetlenül előkészítő rövid korszaknak (Csizmadia, 2001b). Ennek a korszaknak az uralkodó politikustípusa az *értelmiségi*, az első kormányalakítás után uralkodó politikai vezetője a *programpolitikus*.

Szociológiai értelemben ugyanis a rendszerváltó elitek különféle értelmiségi diszciplínák képviselőiből kerültek ki. Majd-hogynem azt is mondhatjuk, hogy a történészek és az irodalmárok az MDF-ben, a szociológusok és filozófusok az SZDSZ-ben, a jogászok a Fideszben, a közgazdászok elsősorban az újonnan létrejött MSZP-ben folytatták pályafutásukat. Ez persze nem azt jelenti, hogy ez a felosztás minden megkötöttség nélkül igaz volna. Inkább csak tendenciákra utal. A különféle értelmiségi körök és miliók különféle politikai programokat fogalmaztak meg, nagyjából 1986-tól kezdődően.² Az átmenetben programok szerepeltek egymás mellett. A politika programok bemutatását, illetve a programokról *beszélő* politikusokat jelentette. Ezért – ebből a vonásból következően – használom az új típusú politikusok „első” generációjára a *programpolitikus* kifejezést.

Mi volt az elsőszámú „környezeti” kihívás, amelyre a *programpolitikusok*nak válaszolniuk kellett? A kihívás először is „egydimenziós” volt: meg kellett szüntetni a régi rendszert, és helyébe egy új, demokratikus rendszert kell állítani. Az 1988-89-90-es évek politikusai különféle pártprogramokban mondták el az állampolgároknak, hogy miként képzelik el a régi rendszer felváltását egy új rendszerrel. A politika többi dimenziója ebben az időszakban kevésbé került terítékre. Nem esett szó például a politikusi személyiség és vezetési stílus szerepéről, ami a későbbi periódusban nagyon fontossá vált. Az egész rendszerváltás „egydimenziós” jellegét pontosan kifejezte az 1987-ben publikált *Társadalmi szerződés* híres kezdősora: „Kádárnak mennie kell”. Ritkán tesszük azonban hozzá a folytatást, ami úgy szól, hogy ebben a célkitűzésben „mindenki” egyetért. Az új típusú politikaivezető-garnitúra, illetve politikai vezetés ebből – az egyébként létező, bár alakatlan – tömegigényből vezette le (egyébként jogosan) a rendszerváltást, illetve az új politikus feladatát.

Az új típusú politikusok azok lettek, akik – erre a társadalmi igényre hivatkozva – leépítették a késői diktatúra intézményeit és létrehozták a korai demokrácia új intézményeit. Politikusnak ettől az időtől fogva az nevezhette magát, akinek volt programja a demokrácia intézményi rendjére, illetve a piacgazdaság kiépítésére vonatkozóan. Azonban lényeges ennek a programnak a további tartalma is, és itt érkezünk el Antall Józsefnek – mint az új típusú politikusok „első” generációja vezető képviselőjének – személyiségéhez. A demokrácia és a piacgazdaság kiépítése Magyarországon „törvényes forradalom” keretei közt valósult meg. A politikusok feladata tehát nem merült ki abban, hogy a nyugati demokrácia és piacgazdaság üdvözítő voltáról értekezzenek, ezt egy megfelelő „kontextusban” is kellett tenniük. Számolniuk kellett ugyanis azzal, hogy az átmenet Magyarországon nem volt *radikális*, azaz a „puha” demokrácia és a „puha” piacgazdaság intézményei és feltételei teremthetők meg: az előző rendszerrel való szakítás nem volt drasztikus (lásd erről: Gradwohl–Marián–Szabó, 1998; Tőkés, 1999; Rüb, 1999).

Az új típusú demokratikus kormányzás tehát abból a kettős társadalmi igényből fakadt, hogy egyfelől vitathatatlanul szükség van az új politikai rendszerre, ugyanakkor az új politikai rendszer kiépítése *korlátokkal* történhet meg. A „törvényes forradalom” kategóriája a magyar rendszerváltásnak ezt a jellegét fejezte ki (lásd erről Kis János, 1993). Ezért lehetett ennek a korszaknak – azóta is páratlan módon – szimbolikus és elismert figurája Bibó István. A „határolt forradalom” Bibó által 1945-ben (a magyar demokrácia akkori válsághelyzetére megoldásképpen kidolgozott) elmélete nélkül értelmezhetetlen lenne a magyar rendszerváltó elitek stratégiája (lásd erről: Csizmadia, 2004a: 244–246.)

Az első kormányzási ciklus vezető politikusa – s nem csak azért, mert kormányfő – Antall József volt. Az antalli politikai vezetői stílus és személyiség voltaképpen a törvényes forradalom vívmányainak megszilárdítását fejezte ki. Antall abból az értelmiségi milióból származott, amelyet – az MDF kapcsán – történészi-irodalmári milliónek neveztem. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a kormányzásban pusztán ennek a háttérnek lett volna jelentősége, azt azonban igen, hogy az általa képviselt politikusi karakter nem hordozta (hordozhatta) azokat a tulajdonságokat, amelyeket a második, majd pedig a harmadik új típusú politikusi vezetők magukban hordtak. Antall konszolidálta az átmenetet a főképpen a saját táborában is meglévő radikálisátmenet-pártiakkal szemben.

Mire alapozta mindezt Antall József? És miért az általa képviselt politikusi attitűd lett a korszak uralkodó politikusi magatartásformája? Először is azt kell leszögezni, hogy *új politikai*

rendszer kellett kiépíteni. A demokrácia általában vett kiépítéséről, illetve a piacgazdaság intézményes kereteinek felállításáról már szoltam. Szűkebben, politikai értelemben az antalli új típusú politikusra több feladat hárult. Az egyik a *parlamentáris* politikai konfliktuskezelés kereteinek biztosítása. Ismerjük az előzményeket: Magyarország 1990 előtt nem parlamentáris rendszer volt, noha elvileg működött benne parlament. A második, hogy kereteket kellett teremteni a *pártelvű* politizálás számára. Hogy ez mennyire nem volt könnyű feladat akkoriban, azt mi sem bizonyítja jobban, mint a korai pártprogramok tudományos elemzése. Az 1990-es programok elemzői megállapítják, hogy például – még az önmagukat jobboldaliként definiáló pártoknál is – hiányzik a markáns *jobboldali* öndefiníció. Sokkal inkább nevezték magukat *történelmi* vagy *vallásos* pártnak (Kovács-Tóth, 1992: 101). A politikai vezető fontos feladata volt tehát, hogy ezt a „hiátust” érzékelje, és ennek ellenére valamilyen módon világos pártkeretek közé terelje a politikát. Természetesen nem ugyanaz volt itt a helyzet, mint például a már elemzett Olaszországban. Berlusconi Forza Italia mozgalmának alapításakor arra alapozhatott, hogy az emberek elveszítették a hagyományos pártkeretek iránti kötődésüket. Antall esetében azonban inkább az a belátás fogalmazódott meg, hogy bár a választásokat „jobboldali” pártok nyerték meg, de ezeknek a pártoknak a jobboldali identitása meglehetősen kialakulatlan volt. A társadalmi háttér tehát éppen ellentétes az olasz példával. Ott a 90-es évek első felében már világosan kirajzolódott egy újfajta társadalmi „igénybejelentés” a politikával szemben. Magyarországon a feladat pusztán a pártkeretek *megteremtése* volt.

Ide kapcsolódik egy harmadik szempont is, ez pedig a politika *fejletlen mediatisáltsága*. Berlusconi „forradalmi” fellépésekor Olaszország Európa legmediatisáltabb társadalma volt, egyrészt az új elektronikus adathordozók mennyisége, másfelől pedig az állampolgárok médiaigénybevételi mennyisége tekintetében (Seisselberg, 1996). Magyarországon ekkor a politika fő terepe a parlament, illetve a hagyományos médiarendszer. Azaz Antall József a parlamentben, illetve az egyetlen közszolgálati csatorna nyilvánossága előtt vívta küzdelmét ellenzékével. A médiának természetesen ekkor is komoly szerepe van már, de ez inkább *kontroll- és befolyásoló szerep*. A televíziós értelmiségi vitaműsorok 1988–89-től kezdve igen sokat tettek azért, hogy az új típusú politikusokat és programokat népszerűsítsék, de messze nem álltak a pártok vagy éppen az egyszemélyi vezető komoly nyomása alatt. Kiss Balázs alapvető tanulmányában különbséget tesz *perszonalifikáció* és *perszonalizáció* között, s megállapítja: az első esetben egy-egy politikus testesíti meg pártját, míg a má-

sodikban a pártok a vezérek függvényei (Kiss, 2003: 12). Vajon hová soroljuk Antall Józsefet? Hogy az utóbbi nem érvényes rá, az bizonyos, de még az előbbi is csak korlátozottan. A perszónifikáció „kifejlődéséhez” is viszonylag kialakult pártkeretek kellenek, amelyek Antall József miniszterelnöki működésének végéig nem jöttek létre.

Így tehát az antalli politikai vezetés inkább egy „pre-perszónifikációs” szakaszt jelent. Antall Józsefnek számos államférfiúi erénye volt (többek között az, hogy egyben tartotta pártját, abból kiszorította a túlságosan radikális képviselőket, és képes volt konszolidálni a demokratikus kormányzást), de önmagában, személyében mégsem tudta kifejezni a pártját. Ezért kormányzásának időszakára – bár új típusú politikusnak kell tekintenünk a fentiekben bemutatottak miatt – nem mondhatjuk, hogy perszónifikálta volna a politikát. Ugyanakkor Antall interakcióban állt a környezetével: a *kormányzásban* inkább a testületi kormányzást részesítette előnyben az *egyszemélyi* kormányzással szemben; a *kormány* és az egyéb *hatalmi ágak* viszonyában egy mérsékelt többségi elvet képviselt; *pártjában* és a koalíciós pártokban képes volt egy viszonylagos koalíciós egyensúlyt tartani; és miniszterelnöki működésében fontos szerepet játszott a *társadalmi igények és szándékok* figyelembevétele is. Ezért aztán félúton maradt a perszónifikációban; a harcoss stílus helyett a békés preferálta; és kormányzásában szinte alig támaszkodott a politikai vezetés nyugati példái kapcsán már bemutatott kiegészítő eszközökre: informális hálózatokra, szakértőkre, mediatív megjelenési formákra. Antall és politikája kudarcát azonban (személyes tragédiáján túlmenően) nem is ezek okozták. Hiszen a felsoroltak is mutatják: az első magyar demokrácia miniszterelnöke tulajdonképpen a nemzetközi trendeknek megfelelően igyekezett viszonylag erőteljesen kölcsönhatásban lenni vezetési környezetével. A kudarc döntő oka az volt, hogy a magyar társadalom – ellentétben például a bemutatott olasz vagy spanyol példával – még nem volt fogadókész állapotban egy *jobboldali politikai alternatívára*. Ezért is kötődik az új politikusok második generációja a *tényleges* jobboldali pólus létrehozásához.

*Az új politikai vezető „második”, identitásteremtő típusa:
Orbán Viktor*

Először is szeretném világossá tenni, hogy milyen értelemben használom az „első”, „második” és „harmadik” politikustípus kifejezést. Felfogásom szerint a politikai vezetők típusait leginkább a *különbféle* helyzetek hozzák létre. Nem nevezem új típusúnak

azt a politikust, aki – úgymond – „normálhelyzetben” működik, és nem találkozik „különleges” kihívásokkal. „Normál” helyzetekben is létezik politika, sőt a politika legnagyobb részében ilyen helyzetek léteznek, de ezek az elemzés szempontjából most másodlagosak. Végig arra vagyok kíváncsi, hogy a „különleges” helyzetek hogyan teremtik meg a „kivételes” politikust és politikai vezetést; illetve – másfelől – a „kivételes” politikus hogyan hat vissza a körülményekre és hozza kényszerhelyzetbe a rivális oldalt. Amellett érveltem fentebb, hogy a „kivételes” politikusok nyugati sora példázza, hogy csak az egyik séma, amikor egy jelentős politikus rövid időn belül megteremti a maga „párját” a másik oldalon. Sőt – legalábbis 1990 előtt – inkább a másik séma érvényesült: a jelentős kvalitásokkal rendelkező politikai vezető viszonylag hosszú perióduson keresztül dominálta a politikai erőteret és az ellenfelet tartósan paralizálta.

A magyar rendszerváltás utáni korszak első politikai vezetője, Antall József az első sémának megfelelő szerepet játszott. Képes volt a fentebb elemzett feladatok részleges ellátására, de nem volt képes a politikai ellenfelet (esetünkben, mint 1993-ra kiderült, az újra megerősödő Magyar Szocialista Pártot) tartósan távol tartani a hatalomtól. Erre döntően azért volt képtelen, mert egyetlen olyan mutatóban sem volt kivételesen jó, amely a pártpolitikai aréna tartós monopolizálásához (értsd hosszú távú váltógazdálkodási cikluslánc megindításához) kellett volna. A talán legnagyobb hiányosság, hogy az Antall vezette jobboldal nem tudott *felkészülni* a demokratikus kormányzásra, illetve saját folyamatos megújítására, erőforrásainak bővítésre.³ Amire a fenti nyugati példákban bemutatott politikai vezetők mind képesek voltak (hogy hosszabb ellenzéki periódus alatt ütőképes kormányzati-vezetési modellt dolgozzanak ki), arra Antall József és pártja (a magyar átmenet természete, feladatai, kihívásai miatt) nem lehetett képes.

Erre a feladatra a Fidesz és annak elnöke, Orbán Viktor vállalkozott.⁴ Míg Antall esetében a „kivételes” történelmi kihívás a rendszerváltás békés megvalósítása volt, a Fidesz számára a „hiányzó” jobboldal felépítése, vagy másképpen: a *pólusváltás* volt a feladat. Természetesen többféleképpen közelíthetünk már magához az alapkérdéshez is: szabad-e egy pártnak története során pólust váltani? A magyar közbeszédben – a Fidesz 1994–96-os váltásával kapcsolatban – talán túlságosan csak erre a kérdésre szűkül le a diskurzus. Először is célszerű különbséget tennünk *ideológia-* és *pólusváltás* között. A szilárd nyugati demokráciákban valóban meglehetősen ritka a direkt pólusváltás. Ennek oka a társadalom és a pártok viszonylag szilárd (a törzsszavazás intézményén alapuló) kapcsolata. De azt is látnunk kell, hogy a

70-es évektől számos nyugati országban jelentek meg új pártok, amelyek reagáltak arra a kihívásra, hogy mi legyen a *nem törzsszavazók* igen népes táborával.⁵ A nagy múltú nyugati pártok egyike sem váltott pólust, de nem is biztos, hogy az 1990 utáni magyar pártokat csak a nagy múltú nyugati pártokkal szabad összehasonlítanunk. Ugyanis ezek a nagy múltú pártok *ideológiájukat* illetően már nagyon is változékonyak. Gondoljunk a fentebb bemutatott neokonzervatív ideológiára, amely igen erőteljesen opponálta a hagyományos konzervatív ideológiát, vagy gondoljunk a spanyol szocialisták középosztály felé nyitó politikájára, hasonlóképpen az angol Munkáspártéhoz.

A Fidesz abban tekinthető kivételnek, hogy *egyszerre* váltott pólust és ideológiát. A kérdés, hogy ezt miért tette. Megítélésem szerint azért, mert *egyszerre* kellett két új kihívásra válaszolnia. Az egyik kihívás – és ettől még nem kellett volna pólust váltania – az Antall- és a Boross-kormány választási kudarca volt. Közismert tény, hogy az 1990–94-es kormány leváltására egy ideig (nagyjából addig, amíg a Fidesz kiemelkedően magasan vezette a közvélemény-kutatási listákat) egy *liberális koalíció* (Fidesz – SZDSZ – Vállalkozók Pártja – Agrárszövetség) szerveződött. Amennyiben vagy – valamilyen csoda folytán – az MDF vezette koalíció győz, vagy ez a szerveződő koalíció nyeri meg a választásokat, szükségtelenné vált volna a pólusváltás. Akkor is szükségessé vált volna az ideológiaváltás, de ennek nem kellett volna szükségképp párosulnia pólusváltással. A másik – és a Fidesz szempontjából sorsdöntő – kihívássá – az MSZP nagy többségű választási győzelme és az MSZP–SZDSZ-koalíció létrejötte vált.

Miért lett ez determináló faktor a Fidesz számára? Nem pusztán és talán nem is elsősorban azért, mert a végül is létrejövő MSZP–SZDSZ-koalíció nem egyezett meg az 1993-ban megkötött és kormányképesnek gondolt liberális koalícióval. Hanem azért, mert ez a választási eredmény és a felálló koalíció a Fidesz *alapjelleget* kérdőjelezte meg. A Fidesz ugyanis 1990 és 1994 között – bármilyen furcsa – „harmadikutas” párt volt. Identitását a két akkori „nagy”, az MDF és az SZDSZ közötti egyensúlyozás és megkülönböztetési szándék határozta meg. Sokan pragmatikus pártnak is gondolták emiatt, pedig inkább volt a „belgák” pártja. 1994-ben a Fideszt azonban már inkább a hanyatlás, a kiüresedés fenyegette. Ezért tette azt a két fontos – és a későbbiek szempontjából meghatározó lépést –, ami elvezetett Orbán Viktor kormányra kerüléséhez és a politikai vezetés új modelljének kialakulásához.

Az egyik lépés, hogy a Fidesznek felül kellett vizsgálnia a politikai erőter *háromosztatúságára* vonatkozó elméletét. Az MSZP–SZDSZ-koalíciótól kezdődően a Fidesz „harcosan” a két-

osztatóság, a kétpártrendszer híve. Második lépésként a Fidesznek „absztraktságát” kellett megszüntetni. Tellér Gyula írja, hogy ebben az időben a Fidesz a politikai erőter legabsztraktabb pártja, mégpedig azért, mert nem kötődik társadalmi csoportokhoz (Tellér, 1996: 54). Nem is kötődhetett, hiszen a „belgaság” voltaképp inkább volt életérzés, politikai ellenkultúra, mint stabil – a nagypolitika befolyásolására alkalmas – politikai stratégia. 1994 után azonban ez a korábbi stratégia folytathatatlanul vált. Ezzel magyarázhatjuk tehát azt a szokatlan jelenséget, hogy a Fidesz *egyszerre* váltott pólust és ideológiát. S ebből a váltásból fakad a politikaivezető-személyiség újabb variánsa, amelyet orbáni variánsnak nevezhetünk.

A kihívás az volt a Fidesz és Orbán Viktor számára, hogy felépítsék a jobboldal teljesen új vertikumát. E munka során a Fidesz vált az első magyar párttá, amely kimutathatóan tanulmányozni kezdte a nyugat-európai mintákat, különösen az ellenzékben lévő pártokét. 1996 és 1998 között a Fidesz szellemi műhelyeiben létrehozták azokat az előfeltételeket, amelyekről a kormányra jutást várhatták. Ahogyan később Gyurcsány Ferenc Tony Blair pártépítési mintáját próbálta meg ellesni, a 90-es évek közepén a Fidesz Margaret Thatcherhez és a neokonzervatív ideológia 70-es évekbeli kialakulásának tanulmányozásához fordult (lásd erről: Csizmadia, 1998). Ennek a tanulási folyamatnak a következők voltak a legfontosabb elemei: 1. A baloldal anyagi, szervezeti, infrastrukturális fölényben van, ezért a jobboldalnak akkor van esélye hatalomra kerülni, ha ezeket a hátrányokat csökkenti vagy kiegyenlíti. 2. Egységes jobboldalra van (legalábbis távlatilag) szükség a szavazatok maximalizálásához. 3. Szükséges egy igen masszív szellemi támogatói háttér kiépítése a Fidesz mögött. 4. Bizonyítani kell a kormányképeséget, fel kell készülni a kormányzásra. 5. Végül pedig megfelelő személyi alternatívát kell állítani a fennálló kormányfővel szemben.

A továbbiakban csak erre az 5. feltételre, a személyi tényezőre koncentrálok. Orbán Viktor miniszterelnök-jelöltként, majd pedig miniszterelnökként alkalmasnak tűnt arra, hogy a fentiekre optimális választ adjon. De nem pusztán ebben állt az orbáni „új politikai személyiség” jelentősége, hanem abban, hogy módosította a politikai vezetőről és vezetésről korábban kialakított elképzeléseket. A magyar rendszerváltás utáni időszak kapcsán beszéltem már Antall Józsefről. Antall – bár korlátokkal – megindult a perszonalizáció útján. 1994-ben azonban a választási kampányban nem alakult ki vezető személyiségek versenye. A második választás zajlott le úgy, hogy voltaképpen a választások során az induló pártokat nem személyesítették meg kivételes képességűnek mondható politikusok. Nem véletlen – ami ma

már elképzelhetetlen –, hogy 1994-ben csak a kampány végső szakaszában dőlt el, hogy Horn Gyula lesz az MSZP miniszterelnök-jelöltje.

1998-ra a helyzet alapvetően megváltozott. Megindult – ismét Kiss Balázs kifejezését idézve – a politika *perszonalizációja*. A perszonalizáció azt jelenti, hogy a pártok a vezérek függvényeivé válnak. Korábban többször idéztem Körösényi Andrást, aki Magyarországon a legkövetkezetesebben és pozitív értelemben használja a vezérdemokrácia kifejezést (pl. Körösényi, 2005). Körösényi András több elméleti munkában vázolja föl elképzeléseit a politikai vezető és a politikai vezetés minőségének, mibenlétének megváltozásáról, amelyet természetesen nincs módom alapjaiban rekonstruálni és vitatni (kritikai észrevételeimet röviden megtettem: Csizmadia, 2004b: 52–53.) Most csupán azt a nemzetközi irodalomban is rögzített – és fentebb bőven tárgyalt – megállapítást emelem ki, hogy a politikus *erős befolyással* bírhat környezete átformálására. Mint láttuk, korántsem mindig és korántsem mindenki. A kérdés csak az, hogy milyen az a *kihívás*, amellyel a politikus találkozik. Orbán Viktor (és a Fidesz) esetében igyekeztem összefoglalni a kihívások körét, amelyeket most ki kell egészítenem. A Körösényi által vezérdemokráciaként azonosított kormányzási forma és vezetői stílus egy, a magyar demokráciában 1998-ig ismeretlen *politikafelfogás* kifejeződése. Antall Józsefnek még arra a kihívásra kellett reagálnia, hogy hogyan lehet a kései diktatúrából korai demokráciát teremteni; Orbán személyi ambíciója már arra irányult, hogy *mit tehet* az egyszemélyi vezető egyfelől a saját politikai irányzata emancipálására, továbbá arra, hogy *mit tehet* a politikai vezető azért, hogy egy teljesen új politikafelfogás alapjait teremtsen meg.

Az orbáni miniszterelnökség idején természetesen inkább az első kérdésre helyeződött a hangsúly. Egyoldalúan szemlélnénk a kérdést, ha mindazokra a változásokra, amelyeken a Fidesz keresztülment, kizárólag moralizáló és különösen elítélő választ adnánk. A nemzetközi pártirodalom kulcsot ad a kezünkbe, hogy értelmezni tudjuk a történeteket. Miért alakult ki a „vezérdemokrácia” modellje a jobboldalon? Miért tűnik úgy, hogy a Fidesz Orbán Viktorral azonos? A *pártszervezeti* irodalom tanulmányozása választ ad nekünk erre a kérdésre (Wilson, 1990; 1994; Hunneus, 1994). E szerint – mint már utaltam is erre a nyugati pártok változásai kapcsán – a vezetőnek alávetett pártok kialakulására nagyobb az esély rugalmasabb, kötetlenebb belső pártstruktúra esetén. Ahol kötött a pártstruktúra, sok a belső érdekcsoport és bonyolult az ezek közötti érdekegyeztetés, nehezebb a vezérszerep megkaparintása. Márpedig mindkét esetben szükség van politikai innovációra a versenyképesség megőrzéséhez. A Fideszben

a *gyenge szervezeti háttér* teremtette meg az alapot a „kivételes” politikai személyiség megjelenéséhez (természetesen a fentiekben kifejtettekén túl). Ahhoz, hogy a „belgaság” és a „politikamentesség” korábbi formáiból kitörjenek, szükség volt az innovációs potenciál koncentrációjára és egy kézben való összpontosítására. Ha a Fidesznek nem ilyenek a szervezeti hagyományai, sohasem jöhetett volna létre a vezérmodell, amely természetesen egy lehetséges válaszkísérlet a politikai verseny megújítására és a politikai verseny mintázatának „tematizálására”. Nem csak a közbeszédet lehet ugyanis tematizálni, hanem a politikai versenyt is, éppen abból a törvényszerűségből következően, amelyet Katz és Mair alapvető dolgozata kapcsán már említettem. A pártok ugyanis soha nem éppen azonos fejlődési szinten állnak, ezért mindig vannak „előreszaladók”. 1998-ig a Fidesz „lemaradónak” számított ezen a versenyhátrányon, a személyi tényező új mintájának hasznosításával (azaz Orbán Viktor új típusú kormányfői politikájával) próbált változtatni.

Ez az egy személyre fókuszáló kormányzás alapjaiban kérdőjelezte meg azt a dilemmát, ami 1998-ig eldöntetlen volt. Bár Magyarországon a politikai elit lényegében intézményesítette a *kancellári típusú* kormányzást (a konstruktív bizalmatlansági indítvánnyal együtt), de ez a fajta kormányzás igazából 1998-ig nem teljesült ki. De valójában Orbán kormányzása sem a kancellária típusú kormányzásra, hanem a Berlusconi-, Gonzalez- vagy Blair-típusú (tehát az informálisabb erőforrásokkal való hatványozottabb együttélésre alapozott) egyszemélyi vezetőre épülő kormányzás. Azaz nem annyira a német, mint inkább az angol modell adaptációja. De talán nem is ez a lényeges kérdés, hanem inkább az, hogy világosan lássuk: új kormányzási modell jött létre, amely a korábbiaknál jóval erőteljesebben akart beavatkozni a politika mindennapjaiba.

Ehhez Orbán Viktornak és a Fidesznek már egy korábbiaktól merőben eltérő nyilvánosság és médiastruktúra állt rendelkezésére. Amikor a Fidesz kormányra került, ismert volt Berlusconi első kormányzási periódusa, a politikai tér és verseny megváltoztatására irányuló törekvések általa képviselt rendszere. Ismertek voltak Tony Blair kormányzásának és Bill Clinton két (illetve „másfél”) elnöki periódusának tanulságai. Magyarországon 1996-ban indult útjára a kereskedelmi médiumok rendszere, ami viszonylag rövid időn belül átalakította a politikáról és a politikusokról való társadalmi elképzeléseket. 1990 és 1996 között lényegében a politikának nagyon erőtlen volt a közéleti lenyomata és gyenge volt a kölcsönhatás a társadalom populáris elvárásai és a politikus üzenetei között. Nem véletlen, hogy a már többször idézett Kiss Balázs a perszonifikációt követő

perszonalizáció két összetevőjeként a *vezéresedést* és a *popularizálódást* (a politikai történéseknek az egyszerű emberek életén keresztül történő megjelenítése) nevezi meg (Kiss, 2003: 9). Az „egyszerű emberek” igényeit és a politika történéseit egy kizárólag államilag védnökölt médiában igen nehéz „összhangba hozni” egymással. Csak amikor kialakult ez a plurális médiaszerkezet, akkor jöhetett létre maga a politikus mint új típusú – popularizált – személyiség. Ilyen értelemben Kiss Balázs kifejezését szerencsésnek tartom. Ha a demokrácia természetében bekövetkezett változás (márpedig bekövetkezett), akkor az fogalmilag nem a Peter Mair által leírt populista, hanem a *popularista* demokrácia (Csizmadia, 2004b: 53) kategóriájával írható le. S Orbán Viktor már ebben az új erőterben válhatott új típusú vezetővé, annak ellenére, hogy a Fidesznek soha nem sikerült megteremtenie a számára oly gyakran hangoztatott „médiaegyensúlyt”.

Ez az új típusú kormányzás és az Orbán által megvalósított új politikai-kormányzási stílus azonban még egy fontos jellemzővel bír. Ez pedig az, hogy új „ellenfélkezelési” sémát kíván létrehozni. Az Antall- és a Horn-kormány az ellenzékét a demokrácia természetes részeként kezelte, még akkor is, ha állandó vitát folytatott vele. A Fidesz úgy kezdetett kormányozni, hogy háttéremberei, tanácsadói kidolgozták számára az *ellenfél nélküli* kormányzás stratégiáját, ami az ellenfél szerepének minimalizálását, a saját szerep maximalizálását jelenti. Hogy ebben milyen sikereket ért el az Orbán-kormány, azt az ekkor induló *politikai napirendkutatás* igazolja (Török, 1999; Tóth–Török, 2000; 2001; 2002a; a napirendkutatás empirikus kérdéseiről: Tóth–Török, 2002b, elméleti kérdéseiről: Török, 2005). A vizsgálatokból kiderül, hogy a korszak ellenzékének milyen alapvető nehézségekkel kellett megküzdenie, amikor témáit fel akarta venni a politika napirendjére, illetve, hogy a kormány milyen tudatosan törekedett arra, hogy akadályozza vagy ellehetetlenítse az ellenfél napirendképzési szándékait.

Ez azonban megint csak nem véletlen, hanem a jobboldal politikafelfogásából fakad. Végül is a Fidesz-kormány volt az első kormány, amely a *pártpolitika* primátusa felől a *kormánypolitika* felé mozdult el. Körösényi András (mint e politikafelfogás talán legmarkánsabb teoretikusa) ezt úgy fogalmazta meg, hogy a politikai képviselőt alanyává a kormány válik (Körösényi, 2003: 12). Az orbáni új politika elsősorú feladata tehát az volt, hogy egyfelől *láthatóvá* tegye ezt az új politikafelfogást, másfelől mindenki másnál jobban láthatóvá tegye ennek fő hordozóját, Orbán Vikort.

Végezetül meg kell említenem a jobboldal „szűkülésének” problémáját. A Fidesz hárompárti koalíciós kormány vezetőjeként

a kormányzás idején, de azóta is lendületes lépéseket tett a jobboldali térfélen tapasztalható fragmentáltság csökkentésére, illetve a kisebb jobboldali pártok bekebelezésére. E törekvésnek általában negatív a megítélése a hazai elemzések egy részében is. Csakhogy röviden szeretnék visszautalni a spanyol vagy – a csak említés szintjén szóba kerülő – francia fejleményekre. Mindkét esetben közös, hogy egy-egy nagy párt ideológiai átpozicionálását a kisebb pártokkal való fúzió, avagy azok bekebelezése kísérte. Mind a Spanyol Szocialista Munkáspárt, mind pedig a Francia Szocialista Párt úgy tudott közelebb kerülni a középhez (ezáltal feladni korábbi ideológiai dogmáit), hogy a kisebb pártok tagságával és szimpatizánsaival kibővülve növelte választói bázisát. Ráadásul ezt azért is megtehetette, mert e két ország pártjainak belső struktúrája nem volt túlságosan merev. A Fidesz esetében pontosan erről van szó. Ha a Fidesz célja az, hogy egy MSZP-vel versenyképes jobboldali váltópárt jöjjön létre, akkor ezt csak úgy tudja elérni, ha rugalmas szervezeti életét kihasználva egy politikai vezért „kiemel”, továbbá, ha igyekszik maximalizálni szervezeti hatókörét, azaz magába olvasztja mindazokat, akiket lehet. Felipe Gonzalez ezt megtette, mint ahogyan Francois Mitterand is. S voltaképpen valamennyien – Orbánt is beleértve – létrehozták egy koncentrálódó (a pártok számát csökkentő), ám működőképes párt- és kormányzati rendszer alapjait.

*Az újfajta politikus harmadik típusa, a vállalkozó-
struktúrateremtő: Gyurcsány Ferenc*

Ahogyan Orbán Viktor személyiségét és politikai vezetését is a legnagyobb tárgyferőséggel próbáltam elemezni, ugyanezt szeretném tenni Gyurcsány Ferenc esetében is. A kérdés ugyanis most is ugyanaz: miért éppen egy *ilyen típusú* vezető került a jelenlegi kormány (és lényegét tekintve a Magyar Szocialista Párt) élére? Természetesen érdektelenek számunkra azok a megközelítések, amelyek 2004. augusztusi „puccsról” vagy egy „erőszakos ember” törekvéseiről szólnak. Ugyancsak kevésbé használhatóak azok a teóriák, amelyek önmagában az üzleti tőke politikai konvertálásáról beszélnek.⁶ Mindenekelőtt tehát azt kell megnéznünk, hogy – hasonlóan a másik két új típusú politika és politikus esetében – volt-e valami olyan kihívás, ami indokolja egy politikailag kívülállónak tekinthető, ráadásul az üzleti szférából érkező személyiség megjelenését?

Gyurcsány Ferenc személyiségének, illetve politikai színre lépésének megértéséhez nagyon röviden utalunk kell elődje, Medgyessy Péter megjelenésére és kormányzására. Róla írott

könyvemben négy okkal magyaráztam egy Medgyessy típusú kormányfő-jelölt felbukkanásának szükségességét. 1. A magyar baloldal megújulási kényszere önmaga múltjával szemben. 2. A jobboldallal folytatott versenyből fakadó kihívás. 3. A nemzetközi baloldalhoz való felzárkózás szükségessége. 4. Az európai csatlakozásból fakadó kihívás (Csizmadia, 2004a: 20–46). E tényezők közül most csak az első kettőre koncentrálok, amikor Gyurcsány Ferenc megjelenésének „rejtelmét” próbálom megfejteni.

Medgyessy Péter elvileg maga is válhatott volna új típusú politikussá. Egyrészt nem volt része a korábbi MSZP-hierarchiának, és ez (például angol mintára) akár dinamizálhatta is volna a pártot.⁷ Ilyen értelemben válaszkísérletet jelentett az 1990-től húzódó problémára: az MSZP szervezeti megújulásra való képtelenségére. Másrészt rendelkezett olyan személyes tulajdonságokkal, amelyek segítségével akár sikeresen is felvehetette a versenyt az Orbán által támasztott új kihívással (az egyszemélyes politikával) szemben. Hiszen Orbán a testületi kormányzás felől a vezérdemokrácia felé mozdította el a politikát, s ha Medgyessy nem is fogadta volna el soha, hogy ő politikai vezér, de már miniszterelnök-jelöltként is nagyon nagy autonómiával és öntudattal jelentkezett be, mint aki szinte egy személyben akarja megreformálni a pártot (Csizmadia, 2004a: 52–60, 69–74, 89–97). Végül harmadszor megfelelő *vagyoni és gazdasági háttérrel* is rendelkezett, ami ellensúlyozhatta volna Orbán lényegesen nagyobb politikai érzékét, illetve a demokratikus politikában szerzett nagyobb tapasztalatát.

Az, hogy Medgyessyből – ezen elvi kiindulópontok és adottságok megléte ellenére – sem lett komolyabb államférfi, az – a D209-es ügy késleltetett, de időzített bomba hatásán túlmenően – annak köszönhető, hogy Medgyessy egyetlen elvileg rendelkezésére álló erőforrását sem volt képes kormányzása során érvényesíteni: „kívülállósága” egy idő után hátrányára vált; a választási kampány során mutatott emberi viselkedése a későbbiekben inkább szánalomra méltóvá tette; és közgazdasági hozzáértése is megkérdőjeleződött. Előállt az a helyzet, amikor egy politikus *tartósan nem tudja* formálni politikai környezetét. Ez pedig – egész dolgozatunk során többször is szóba került – nagyon fontos „korlát”. Sem abból nem lehet „kivételes” politikus, aki csak formálni akarja a környezetét (nem véve tudomást annak állapotáról és a lehetőségekről); sem pedig abból, aki örökösen alkalmazkodni akar a külső elvárásokhoz, illetve azok változásához (miközben a saját elképzeléseit képtelen keresztül vinni). Medgyessynek voltak ugyan elképzelései (lásd a 100 napos programot), szerzett is ehhez társadalmi támogatást, népszerűsége (a D209-es ügy ismeretében is) erőteljesen megnőtt (Csizmadia,

2004a: 128–135), de végső soron mégis kudarcot vallott.⁸ Igaza lehet a nemzetközi botrányok egyik legelismertebb kutatójának, John Thompsonnak, aki szerint a mediatisált politika korban, a politikusok megnövekedett láthatósága egyúttal a *hitelességet* állítja középpontba (Thompson, 2003: 147, 151). Ha a D209-es ügyet közvetlenül át is vészelte Medgyessy, a hitelességi próbán végérvényesen nem esett át, és végül is ebbe bukott bele.

Gyurcsány Ferenc politikai karrierje is a hitelesség körül forog, de nagy a különbség közte és elődje között. Medgyessy szinte egyetlen szándékát sem tudta keresztülvinni, ezért a hitelességi deficitjével szemben nem tudott komoly ellentételeket állítani. Gyurcsány esetében két nagyon lényeges ellentételről beszélhetünk, s mind a kettő új politikusként, új vezető személyiségként mutatja előttünk. Az egyik az MSZP és a baloldal megújításában elért eddigi sikere, a másik a gazdasági hatalom.

Ahhoz, hogy Gyurcsány személyiségét és politikáját megértsük, ismét távolabbról kell elindulnunk. Mégpedig a hosszú távú ciklusok (korábban elemzett) logikájának felidézésétől. Azt mondtuk, hogy a kivételes nyugati vezetőknek meg kellett „érniük” a feladatra, és ez olykor évtizedek alatt sikerült csak (miközben az adott pártok sok „átlagos” vezetőt fogyasztottak el). Magyarországon és Kelet-Közép-Európa szinte minden országában „kisciklusú demokráciák” jöttek létre, ami szinte „automatikusan” négyévenkénti kormányváltást vagy – számos környező országban – előrehozott választásokat jelent. Négy év ellenzéki-sége azonban rövid idő, ilyen rövid periódusban nincs lehetőség belső modernizálódásra. Négy év alatt egyik oldalon sem lehet átfogó személyi-szervezeti-ideológiai reformot végrehajtani. Az MSZP belső reformja áldozatul esett a kisciklusok drámai gyors ismétlődésének. Nem véletlen ezért, hogy 2001 nyarán, Medgyessy bukásakor a szétesés (vagy legalábbis a választások biztos elvesztése) állapotában álltak (Csizmadia, 2004c). Miben állt Gyurcsány újdonságértéke?

Mindenekelőtt abban, hogy nem volt elhasznált politikus, 1989 végétől teljesen a politikán kívül állt. Miközben az MSZP politikusi garnitúrája szinte változatlanul ugyanaz maradt, mint amelyik elkezdte az átmenetet, Gyurcsány már az évtized elejétől egyszemélyes önépítkezésbe kezdett. Méghozzá nem a politika, hanem a *gazdaság* felől. Gyurcsány már 1989-ben megfogalmazza azt a kritériumot, ami 2004-től biztosítja (legalábbis a kormányoldalon) az elfogadottságát: ez pedig a *siker*. Egy interjújában elmondja, hogy ő már 1989-ban is azt gondolta magáról, hogy sikeres, de a DEMISZ-ből való kilépése után gyorsan rájött, hogy amit ő sikeres tevékenységnek gondol, arra valójában a továbbiakban nem lesz szükség.⁹ Gyurcsány az *alulról jött kívülálló* (mindenoldalú

segédmunkás környezettel), aki azonban hatalmas ambíciókkal rendelkezik. Ennek köszönhető, hogy feladja a politikát és 1989 végén egy pénzügyi tanácsadó cégnél dolgozik.¹⁰ 1992-re érzi úgy, hogy „készen vagyok: miért másnak adjak tanácsot”.¹¹ Interjúiból, illetve a rendelkezésre álló egyéb dokumentumokból nehéz eldönteni, hogy ez alatt a gazdaságépítő-vagyongyűjtő időszak alatt mennyire fűtik politikai ambíciók is. 1996-ban például azt nyilatkozza, hogy korábban (a 90-es évek elején) „azt gondoltam, hogy belőlem nagyon jó politikus lesz, azt gondoltam, hogy egyszer miniszterelnök leszek... Ma már kinevetném magam, de akkor ezt komolyan hittem”.¹² Mindenesetre nincs okunk annak feltételezésére, hogy ez az ambíció ne mozgatta volna végig. Ha abból indulunk ki, hogy a politikai ambíció folytonosan jelen volt, értelmet nyernek ezek a mondatok (2002-ből): „Az MSZP-ben csak megfontoltan, lassan lehet változtatni, téved az, aki szerint van mód radikális változtatásokra”.¹³

Mindezekkel arra utalunk, hogy Gyurcsány a párt megújításának egy *hosszú távú* stratégiájában gondolkodott, és azt a stratégiát nagyon tudatosan tervezte meg. Ahogyan a Fidesz nagyon módszeresen kezdte meg saját átpozícionálisát 1994 után, úgy Gyurcsány 1989 végétől kezdődően a politikai karriernek – és ez által a baloldal megújításának – egy távlati koncepcióját dolgozta ki. Voltaképpen kilépett a korai magyar demokrácia rövid ciklusokra berendezkedő ritmusából, és ehelyett üzleti vállalkozóvá, későbbi politikai karrierjét önálló és tetemes vagyona építő szereplővé vált. Ebben a tanulmányban természetesen nem a folyamat egyes lépései és különösen nem az esetleges jogi és morális aggályok foglalkoztatnak bennünket. Hanem az a folyamat, amelynek során egy leértékelődött politikai tőkét előbb gazdasági tőkére konvertál, majd azt visszaforgatja a politikába. Gyurcsány fontos megállapításokat tesz, amikor interjújában nyíltan arról beszél, hogy vagyona az 1990–94 közötti időszakban alapozta meg. Először is azt mondja: nem *tulajdonos*, hanem *vezető* szeretett volna lenni már kezdetben is, hogy „a világ kicsikét olyan legyen, amilyen én vagyok”.¹⁴ Antall József – lehet, hogy maga is készült a szerepre, de – bizonyosan nem mondott volna ki ilyen mondatot. Föltehetően Orbán Viktor sem. Bár ez az idézet valójában rímel arra, amit Köröseyit idézve már jeleztünk arról, hogy a populista (populáris) demokrácia politikusa támogatást szeretne magának szándékai beteljesítéséhez. Ilyen szempontból tehát nem véletlen, hogy Orbán vetélytársaként éppen Gyurcsány jött, nem pedig Medgyessy Péter.

Érdemes röviden kitérni arra is, hogy Gyurcsánynak egyértelmű terve volt gazdasági-üzletemberi előmenetelére. Mások által kevésbé feldolgozott időszakról van szó és különösen

feldolgozatlan az a téma, hogy az Antall-kormány időszakában háttérbe szoruló volt állampárti politikai és gazdasági szereplők konkrét életútja hogyan alakult. Márpedig Gyurcsány további története szempontjából ez kulcskérdés, hiszen világossá teszi: a 90-es évek elejének gazdasági életébe csak a kiépülőben lévő piacon keresztül lehetett betörni. A piacra való betöréshez információk kellettek, az információkat pedig az előző elit tagjai birtokolták, akik kapcsolatokkal rendelkeztek. Az Altus Rt. Alapításának idején tehát Gyurcsánynak nem volt más választása, „mint az 1980-as évek államigazgatási, gazdasági elitjéhez kapcsolatokat keresni”. És még hozzáteszi: „Az Altus sikerét nemcsak az alapozta meg, hogy a kormány sokat hibázott, hanem az is, hogy kiebrudalta ezeket az embereket [...], a régiiek szellemi tudása tehát beépült az újonnan privatizált cégekbe”.¹⁵

Mindezekből az idézetekből egy rendkívül érdekes kép tárul elénk. Gyurcsány kapcsolati tőkéjét akkor alapozta meg, amikor a baloldal ellenzékben volt, és a hatalmon lévő kormány (noha a mérsékelt átmenet programját valósította meg, mégis) sok volt korábbi szakértőtől megvált. Ezek a szakértők találnak egymásra és hoznak létre egy új típusú hálózatot, amely messze nem azonos a rendszerváltó időszak előtti hálózattal, és amelynek egyik meghatározó pozíciójában már a 90-es évek első felében Gyurcsány Ferenc áll. A kutatások mai állása szerint sokat még nem tudunk mondani ennek az újfajta hálózatnak a működéséről, de közvetetten kiderül ennek a létezése abból a nagyszabású ellenoffenzívából, amelyet – mint utaltam már rá – a Fidesz indított 1994 után. Viszont ha nem is tudjuk a hálózati-kapcsolati tőkék akkumulációjának új útjait, annyit megállapíthatunk, hogy Gyurcsány Ferenc valójában egy „egyszemélyes hosszú váltó-gazdálkodási ciklus” természetű szerint viselkedett. Nyilván nem pusztán csak a gazdasági életbe ékelődött be, hanem nemzetközi politikai modelleket is tanulmányozott és ennek alapján egy a későbbiekben megtérülő döntést hozott: *fokozatosan*, pénz- és kapcsolati tőkével felvértezett politikusként kívánt visszatérni a nagypolitikai arénába. 1996-tól kezdett ismét aktívabban szerepelni, írni, 1998–99-től cikksorozatai is megjelentek, és ekkor kezdődik az angol baloldal harmadikutas programjának és ideológiájának adaptálási kísérlete.

Ilyen előzmények ismeretében rendkívül érdekes annak a kérdésnek a felvetése, hogy vajon a két évvel ezelőtt a miniszterelnöki székbe kerülő Gyurcsány mennyiben tekinthető a politikus céh tagjának. Az ellenzéki oldalról ezt a múltat – érthető okokból – vitatják és Gyurcsányt mint a törvénytelen eszközökkel és kapcsolati tőkével nagy vagyonra szert tevő akarnok típusát állítják be. Ha azonban eltekintünk az aktuál-

politikai megfontolásoktól és szigorúan – mint az eddigiekben is – azt kérdezzük, hogy milyen új típusú kihívásokra kellett a baloldalnak választ adnia az ezredfordulót követően, akkor azt mondhatjuk, hogy Gyurcsány erre a kihívásra (hasonlóképpen Antallhoz és Orbánhoz) nem illogikus válasz. Hiszen az MSZP belülről, illetve – kis ambícióval – kívülről egyaránt megújíthatatlannak bizonyult. Horn Gyula fenntartotta a párton belüli *status quót*, a különféle érdekcsoportokon belüli egyensúlyt, és egyszer győzelemre is vezette a pártot. Medgyessy már az orbáni kihívásra reagált, amelyre alkalmatlan lett volna egy újbóli horni válasz, mint ahogy alkalmatlan volt bármilyen – az MSZP rugalmatlan belső struktúrájából eredő – belső válasz. De Medgyessynek igazából nem voltak *politikai* ambíciói. Ő egy *modus vivendi* képviselt egy akut válsághelyzetben, de nem tudott megoldást adni a párt modernizálódásának évtizedes problémájára.

Gyurcsány útja az új típusú politikusnak a *pénztőke birtoklásán* keresztüli előmenetelét példázza. A pénztőke Berlusconi és Gyurcsány esetében is az érdekcsoportoktól való mérsékelt függés lehetőségét teremti meg. Orbán esetében ez a kérdés azért nem merül fel, mert – mint mondtuk – a Fidesz rugalmas, lényegében még ma is strukturálatlan párt, amelynek erőcsoportjai nem blokkolják érdemben az elsőszámú vezetőt. Az MSZP esete azonban alapvetően más. A magyar baloldalt csak egy különlegesen elszánt és amellet a hagyományos baloldali kultúrkör megszokott sablonjaitól eltérő politikus újíthatja meg sikerrel.

Amikor a magyar jobboldal 1994 utáni együttes ideológia- és pozícióváltását megértő módon értelmeztük (és a jobboldal versenyképessége fennmaradásának eszközét láttuk benne), éppen úgy járunk el most is. A Gyurcsány-féle új típusú politikai vezető a baloldal versenyképességét kívánja maximalizálni, amelyet csak egy szuverén cselekvő képes jelenleg megteremteni. A szuverén cselekvő lényegében nem más, mint egy olyan baloldali politikus, akinek azt kell bebizonyítania, hogy a baloldali politika nem egyenlő a hagyományos munkáspolitikával, de nem is hiányzik belőle az alulélőkkel való szolidaritás. Mindez a két táborban hasonlóképpen lejátszódó változás és adaptálódás természetesen nem jelenti azt, hogy a „végtermék” elfogadása az adott pártokon belül egyforma lenne. Az elfogadásban voltaképpen vízvázasztóak az adott politikai oldal tradíciói. A politikus-központú pártpolitikának ugyan egyformák a hagyományai a két nagyobb ideológiai táborban (bár nemzetközi példáinkban baloldali pártvezetőket elemeztünk, de tehettük volna ezt jobboldalakkal – pl. Helmut Kohl – is), de a vezérközpontú politikának eddig csak a jobboldalon voltak hagyományai.

A kérdés persze, hogy Gyurcsány Ferenc tekinthető-e politikai vezérnek, vagy az ő személyiségében valami másról van szó? Arra a kérdésre már megadtuk a választ, hogy a személye a baloldal tartós változatlanságára, megújulásképtelenségére adott felelet s ebben a folyamatban a pénz- és kapcsolati tőke új típusú – vagyonszerzésre alapozott – akkumulációja meghatározó szerephez jut. De vajon mi a helyzet – másik alapkérdésünk – a jobboldal által megfogalmazott kihívás tekintetében?

Amikor válaszolunk, elismerjük, hogy a politikai riválisok autentikus kihívást jelentenek egymás számára. A jobboldal kihívása például a 90-es évek végétől nem pusztán az volt a baloldal számára, hogy a jobboldalnak volt egyszemélyi vezére a politika újraformálására, a baloldalnak pedig nem volt, hanem az is, hogy a jobboldal egy új *identitást* vázolt fel hívei számára. A baloldal e tekintetben is súlyos lemaradással küszködött, és foglya volt a korábban csak pragmatikus politikaként jellemezhető országmenedzselés hagyományának (Csizmadia, 2004c). Gyurcsány tehát ezzel a kihívással (jobboldal által megteremtett fejlettebb önidentitással) is szembe találta magát. Ilyen kihívással a baloldal korábban nem találkozhatott. Egy választási kudarcot elszenvedő jobboldallal szemben 1994-ben újrafogalmazott identitás nélkül is nyerni lehetett. De az 1990-es évek második fele – az Európai Unióhoz való csatlakozás közeledtével – Magyarország új nemzetközi elrendeződésének, a társadalom újfajta önmeghatározásának kérdéseit is felvetette. Gyurcsány Ferenc új típusú politikai vezetői attitűdjében már megjelent az a motívum, hogy a baloldalnak *egyáltalán szüksége van* új típusú identitásra. Ez az identitás mindenesetre döntően *érzelmi azonosulást* jelent. Ha korábban azt mondtuk, hogy a pártprogramok korai elemzése azt mutatta ki, hogy nagyon csökevényes a jobboldali önmeghatározás (lásd: Kovács–Tóth, 1992: 101), akkor a Fidesz újraorientációját e hiány csökkentési kísérleteként is értelmezhetjük. Viszont a baloldal számára sem volt elkerülhető, hogy 21. századi új arculatának kontúrjait meghatározza.

Összességében három politikustípust és három – jellegzetesen eltérő – kihívásra adott eltérő választ elemeztünk. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy programközpontú, identitásteremtő és struktúraépítő-vállalkozói politikai vezetőket találtunk. A programra koncentráló Antall József az átmenet alapkérdésre reagált, az identitás megteremtésére törekvő Orbán Viktor a jobboldal hátrányait kívánta kompenzálni, a struktúrában gondolkodó Gyurcsány Ferenc pedig egy rendkívül nehézkes hierarchiát próbál újjáépíteni az üzleti életben megszerzett tapasztalatai segítségével. Reményeim szerint sikerült bizonyítanom, hogy a magyar miniszterelnökök cselekvései éppen úgy egy komplex

koordinátarendszerben értelmezhető csak, ahogyan nyugati kollégáiké is. A zárófejezetben az eddig mondottakat még inkább igyekszem kibővíteni, és a politikusszemélyiségek változásait a politikai változások szélesebb összefüggésébe helyezem.

EGY KOMPLEXEBB VÁLTOZÁSELMÉLET

Az előzőekben igyekeztem kifejtetni a magyar rendszerváltás utáni korszak politikusainak – a tanulmány I. része bevezetőjében használt fogalomnak megfelelően – egy nem *radukcionista*, hanem *interakcionista* megközelítését. Ennek a felfogásnak a lényege, hogy a politikai vezetők környezetükkel szoros kölcsönhatásban cselekszenek. Ezt az elemzést – végül – szeretném még tovább bővíteni egy változás- vagy alkalmazkodáselmélet irányában.

A magyar politikatudományi irodalomban viszonylag járatlan terepen mozgunk, mert nálunk inkább azok a megközelítések dominálnak, amelyek nem annyira a változások irányát és dinamikáját próbálják leírni, mint inkább a folyamatok nyomán előálló *végeredményeket*. A három legfontosabb típusibát csak röviden említeném: 1. Az elemzésekből nem derül ki, hogy van-e egyáltalán folyamat, és ha igen, mi a politikai folyamatok jellege, iránya. 2. Milyen összefüggések vannak a politikusok és környezetük között? 3. Milyen kölcsönhatásban áll egymással az egyes politikai szereplők (vezetők) változása? Mindezek nyomán ezekhez a statikus elemzési irányzatokhoz nem is igen tudok kapcsolódni, amikor összegző elméleti kísérletemet próbálok felvázolni. Annál inkább szeretnék megemlíteni három kísérletet (igaz, ezek közül az egyik nem magyar szerzőktől való).

A dolgozat korábbi szakaszaiban már többször hivatkoztam Körösényi András munkáira, aki a hazai irodalomban a legerőteljesebben felhívja a figyelmünket arra, hogy az elmúlt tizenhat évet *változási folyamatként* kell kezelnünk. Ő a változások logikáját kívánja megérteni, és ezért *új demokraciaeلمéletet* ajánl. Kísérlete természetesen analitikus-politikaelméleti kísérlet, ez adja erősségét, de egyben gyengeségét is. Elméletének erőssége, hogy – a történelmi fejlődést elemezve – jól elkülöníti egymástól a demokraciák egyes típusait és a hozzájuk kötődő különféle kritériumokat. A képviseleti demokracia három modellje kapcsán például megkülönbözteti egymástól a *deliberatív* demokraciát (amely a liberális parlamentarizmusban testesül meg), a *pluralista* demokraciát (amelynek a pártelvű demokracia felel meg) és a *vezérdemokraciát* (amelynek fő jellemzője a miniszterelnöki hatalom „prezidencializálódása”) (Körösényi,

2003: 19). A szerző nyolc kritérium összehasonlításával igyekszik bizonyítani, hogy például egészen más a *politikai cselekvés* célja az egyes modellekben (az elsőben a konszenzusteremtés, a másodikban a kompromisszum, a harmadikban a támogatásszerzés). Továbbá arra is rámutat, hogy a demokrácia alapvetően eltérő funkciókat tölt be a három variánsban, hiszen az elsőben a fő cél az *igazság* keresése, a másodikban az *állampolgárok preferenciáinak aggregálása*, míg a harmadikban a *vezérek kiválasztása*. Legkirívóbb és -kihívóbb állítása (amelyet persze most nincs módomban mélyebben vitatni), hogy a demokrácia éppen most, tehát a vezérdemokrácia korában jut el egy valóban *politikai* elmélet kidolgozásig, hiszen a korábbi két demokráciatípusban az *etikai*, illetve a *szociológiai* elméletek voltak a meghatározóak (uo.: 19). S hogy miért politikai ez az új elmélet? Azért, mert a *gyakorlati* tudásra épül, s ezt a gyakorlati (nem pedig elméleti) tudást éppen a vezérdemokrácia korában alkalmazhatják először a politikusok (uo.:5). Bár Körösényi elmélete sokat változott az elmúlt években, a lényeg azonban változatlan maradt. A döntően a brit politikában kialakult demokrácia- és kormányzati modellek szerinte nem csupán alkalmazhatóak Magyarországon, de a magyar politika – ahogy fentebb említettem is – rövid kisciklusokban ismétli meg a brit nagyciklusokat. Ennyiben tehát az Antall-kormány a brit típusú *kabinetkormány*, a Horn-kormány a *miniszterelnöki kormány*, míg az Orbán-kormány az *elnöki kormány* megfelelője (Körösényi, 2001: 34).

Ez izgalmas elmélet, de vannak gyengeségei is. A leginkább az tekinthető problematikusnak, hogy nem érzékeli a folyamat során képződő alternatívákat és eltérő válasz kísérleteket. Jól ragadja meg az egyes kormányok működésének jellemző sajátosságait, de a folyamat dinamikáját – véleményem szerint – nem érzékelteti kellő árnyaltsággal, és különösen nem tudja bemutatni, hogy az egy időben jelenlévő alternatívák miért sorolódhatnak be bizonyos demokráciatípusok körébe. Ha tehát – Körösényi elméletének meghosszabbításaként – a Gyurcsány-kormány teljesítményét kívánnánk elemezni, akkor vagy azt kellene mondanunk, hogy az is a vezérdemokrácia modelljébe tartozik, vagy ha nem ezt az álláspontot valljuk, akkor ajánlanunk kellene valamit a vezérdemokrácia koncepciója alternatívájaként. Vagy Gyurcsány – és mindenki más a világon – szinte „objektív módon” a vezérdemokrácia politikusa? Az elmélettel itt az a gond, hogy a kölcsönösséget kevésbé vizsgálja, nem fordít figyelmet arra, hogy mit akarnak maguk a politikusok. Márpedig tanulmányunk fő állítása a politikusok autonómiája, viszonylagos szabadsága környezetük alakítására. Ha azonban a vezérdemokrácia „szükségszerűen” érvényes modell minden

politikusra és politikai vezetőre, akkor ez az autonómia megszűnik, vagy rendkívül korlátozottá válik.

Ezért sokkal helyesebbnek gondolom azt a másik megközelítést, amely azt vallja, hogy az *azonos időben több modell* egymás mellett élése lehetséges. Lényegében ez a már korábban is idézett Katz–Mair-féle tézis lényege. Ők a pártszervezeti fejlődés elemzéséből jutottak arra a belátására, hogy a pártszervezeti formák változása a demokrácia modelljeivel van összefüggésben. De az elmélet nem állítja azt, hogy egy újfajta demokratikus modell képes lenne „homogenizálni” a pártokat; épp ellenkezőleg: egy azonos időperiódusban sokféle pártszervezeti forma élhet egymás mellett, és ez a pártverseny megközelítésében rendkívül termékeny szempont. Hiszen mi más is ösztönözhetné a pártokat arra, hogy változtassanak addigi stratégiájukon, ha nem az, hogy belátják: ellenfeleik szervezetileg hatékonyabbak, jobb formális és informális forrásokat képesek mozgósítani, mint ők. Akárhogyan is, ha pusztán a modellek egymásutánját rögzítjük, nem érzékeljük, hogy mi fordítja át (ráadásul rövid idő alatt) az egyik modellt a másikba; illetve hogy milyen kölcsönhatások vannak az egyes rivális demokráciafelfogások között az adott időszakban.

Érthető persze, mit akar mondani Körösi: a vezérdemokrácia új demokratikus modelljével paradigmátikusán létrejött maga a *politika*, azaz voltaképpen ezek után a fejlődés már csak ezen a modellen belül lehetséges. Vele szemben mégis azt állítom, hogy a dinamika a kabinetkormányzás, a miniszterelnöki kormányzás és az elnöki kormányzás egymásmellettségéből, koncepcióinak rivalizálásából, nem pedig egymásutániságából következik.

S most áttérnék egy másik – igen impozáns – elméletre. Ezt Tóth Csaba fejtette ki, amikor a magyar pártrendszer koncentrációjának folyamatáról írt. Tóth azt akarja megérteni, hogy vajon *miért* következett be a magyar pártrendszer koncentrációja, leegyszerűsödése. 1998-ról szólva azt írta, hogy a magyar pártrendszer a sokpártrendszer és a kvázi-kétpártrendszer között félúton jár (Tóth Csaba, 2001: 90), dolgozatának megírása óta azonban – őt igazolva – ez a folyamat előrehaladt a kvázi-kétpártrendszer irányába. Két fontos megállapítást tesz, és mindkettő lényeges egy interakcionista változáselmélet szempontjából. Az egyik: „Nincs arra példa, hogy egy pártrendszer úgy érjen el bizonyos koncentrációs fokot, hogy ne alakuljon ki két vezető párt” (uo.: 88). A kettő közül a nagyobbik párt azután – s ez a koncentráció jellemzője – a szavazatok kb. 40, a kisebbik kb. 30 százalékát szerzi meg a választásokon. Az összesen 70 százaléknyi megszerzett szavazat mellett persze még bőven marad tér a kisebbeknek, de ettől ez a rendszer már erősen koncentrált

(uo.: 96). A másik megállapítás, hogy a koncentráció nem más, mint blokkosodás (azaz a két nagy kiemelkedése), de a két fő párt kiemelkedése *nem szinkronban* történik (uo.: 96). Valójában ez történt Magyarországon. Az MSZP 1994-re, a Fidesz 1998-ra vált nagy párttá, és ezt a pozíciót mind a két párt meg tudta őrizni (sőt megszilárdította) napjainkig.

Tóth ez utóbbi megállapításával talán a legfontosabb dinamikai tényezőre mutat rá. Két párt vagy politikai erő a lehető legritkább esetben fejlődik egymással szinkronban. A nyugati példák kapcsán ezt behatóan tanulmányozhattuk. Amikor az egyik hosszabb ciklusokon keresztül kormányon volt, a másik legfeljebb felkészülhetett, hogy egyszer visszatér a hatalomba. Ugyanakkor még valami fontos derül ki itt: nevezetesen a kisciklusok logikája. És ezzel áttérek saját elméletem kifejtésére.

Régóta foglalkoztat a politikai változás és az alkalmazkodóképesség kérdése. A korábbiakban már jeleztem, milyen munkákban igyekeztem kifejteni erre vonatkozó álláspontomat. Ezeknek a munkáknak – és a mostaninak is – középponti eleme volt a nagyciklus–kisciklus különbségtétel. Most úgy gondolom, hogy a rendszerváltás utáni korszak kisciklusainak kialakulása a pártrendszer *konzolidálásával* függ össze. Ez természetesen igazolandó állítás. Különösen azért, mert a rendszerváltás idején *sokpárti* szisztéma jött létre. De fentebb rámutattam arra, hogy a sokpárti szisztéma, illetve a programpolitika a rendszerváltás meghatározott természetéből következő *ideiglenes* adottság, ebből következően tehát nem a változása, hanem a megmaradása kívánna magyarázatot. A rendszerváltás nyomán létrejövő párt- és politikai rendszer megteremtette a maga *domináns politikustípusát*, akit programelvű-programalapú politikusnak nevezhetünk. Ez a politikustípus (amelynek fő megtestesítőjeként Antall Józsefet elemeztem) egyszerre volt a diszkontinuitás (új reprezentatív intézmények bevezetése) és a kontinuitás (a társadalom nem drasztikus változtatási igényei) képviselője. De a pártrendszer későbbi blokkosodása szempontjából a kulcskérdés ennek az Antall József vezette pártnak, illetve a miniszterelnöknek a kudarca volt. 1990 és 1994 között nem jött létre markáns, erős jobboldali pólus. Ehhez hozzájárult még az is, hogy 1994-ben – azóta kiderült: hosszú időre – átmetsződött a rendszerváltás fő törésvonala: az úgynevezett rendszerváltó pártok és az állampárt között. Azt állítom tehát, hogy a későbbi dinamikus átrendeződés meghatározó komponense az *első négy év* kimenetelében keresendő.

A négy év kimenetelét mindenekelőtt politikusi döntések determinálták. Nem eleve eldöntött tény volt, hogy a rendszerváltó pártok hogyan, milyen erőterben fognak csoportosulni

1994 után. Már jeleztem korábban, hogy voltak alternatív forgatókönyvek. Szinte valamennyi meghatározó parlamenti pártban döntési helyzetek alakultak ki. Az MDF politikailag-kormányzásilag kudarcot vallott az első ciklus végére. A vezető ellenzéki pártnak, az SZDSZ-nek, döntenie kellett, hogy a liberális blokkal belül maradva, vagy az MSZP-hez közeledve indul a választáson. A Fidesz döntési dilemmája sem volt kisebb: marad továbbra is a volt ellenzék oldalán (és akkor kormányzati tényező is lehet) vagy átáll a másik oldalra, mintegy tovább folytatva az MDF által megindított jobboldali politizálást. Ezek a dilemmák még egy szemponttal kiegészítendők. Ez pedig a korai pártrendszer meghatározó komponense: az *antikommunizmus-törésvonal*. 1990-ben a pártok döntő többsége erősen antikommunista (rendszer-váltó) volt, 1994-re azonban új helyzet állt elő. Először is *újfajta* törésvonalak jelentek meg, amelyek már átmetszették a korábbi kommunista–antikommunista törésvonalat. 1994-től van jelen a magyar politikában a *nyertes–vesztes* dichotómia. Körösiényi 1996-ban első helyre az *antiklerikális–klerikális*, a másodikra a *nomenklatúrához való viszony* törésvonalát helyezi (Körösiényi, 1996: 70). Másodszor ekkor módosultak a „pártméretek” is. Az MDF-ből ekkor lett kis-, az MSZP-ből nagy párt. A Fidesz lényegében megmaradt parlamenti küszöbpártnak, míg az SZDSZ – valamelyest csökkenve választói támogatottsága – továbbra is *középpárt* maradt. Tellér Gyula ezt a csökkenést így magyarázza: „Nem lehet a saját választói bázist elhagyva erőteljesen balra húzni ugyanakkor nagy pártnak maradni vagy ilyesmire törekedni. Ha ugyanis feladunk egy pozíciót, a saját választóbázisra azonnal rátelepedik a strukturálisan velünk azonos helyet elfoglaló Fidesz [...] az erőteljes balra tartás tehát a legbiztosabb módszer, hogy az SZDSZ törpe párttá legyen” (Tellér, 1996: 63). Tellér Gyula – ekkor még az SZDSZ tagjaként – fontos dinamikai elemre mutat rá: ez pedig a *strukturálisan azonos* pozíció. Magyarországon ugyanis 1988–89-től kezdődően két liberális párt volt. Ez nem ritka nemzetközileg sem (lásd például Hollandiát), de azért nem is túl gyakori. A két liberális párt liberalizmusfelfogása ugyan a kezdetektől is eltért egymástól, de azért egészen 1994-ig képesek voltak az együttműködésre. Az egész magyar pártrendszer koncentrálódása és blokkosodása szempontjából meghatározó elemnek bizonyult e két párt szétválása, illetve az ellenkező pólusra való átkerülése.

Láttuk, hogy a Fidesz egyszerre váltott ideológiát és pólust 1994 után. De ezt a váltást nem lehet önmagában értelmezni. Az értelmezésnek legalább ennyire fontos eleme, hogy az SZDSZ – az antikommunista törésvonalat lényegében eltörölve – az MSZP által dominált politikai térbe helyezte át önmagát. Ez az a két

változás, ami a későbbiek szempontjából lényeges. És a mozgásirány fordított arányú a többi releváns párttal összevetve. Az MDF – mint a rendszerváltás vezető gyűjtőpártja – törpepárttá válik és elbúcsúzik a jobboldal dominálásától, miközben (különösen 1996-tól) a Fidesz lép a jobboldal vezető szerepébe. Az MSZP – mint a rendszerváltás törpepártja – négy év alatt talpra áll, és koalíciót köt a menetközben szintén csökkenő szavazatszerző képességű (de még mindig középpárti) SZDSZ-szel. Azaz 1996-ra két új erőcentrum jön létre. A két új erőcentrum „menedzseléséhez”, a meginduló blokkosodás és személyi politika megtestesítéséhez már semmiképpen nem volt elegendő a két rendszerváltó nagy párt „programinnovatív” kapacitása. Az MDF és az SZDSZ (pártként és politikusai befolyásában) tehát nem azért kerül majd veszélybe az ezredforduló után (és van küszöbérték körül most is), mert a sorsuk eleve el volt rendelve (hiszen a rendszerváltó pártok a történelemben sokszor tűnnek el rövid időn belül), hanem azért, mert a politikai vezetők és az őket körülvevő politikai környezet újfajta strukturális elrendeződést hozott létre.

S itt valóban szánnunk kell néhány szót a *politikai vezetés környezetére*. A fogalmat az első részben már részletesebben is elemeztem. A társadalmi környezet átalakulásából sok fontos politikai, pártpolitikai változás vezethető le. Talán a legerőteljesebben a Berlusconi-példában találkoztunk ezzel. Magyarországon a leglényegesebb társadalmi „kényszerítő körülmény” (ami az MSZP hatalomba való visszatérését megalapozta) a demokrácia *jóléti* aspektusának kudarca volt.¹⁶ Tágabban beszélhetünk arról is, hogy jelentkezett a hatása a neokonzervatív hullám kimerülésének.¹⁷ A magyar társadalom ugyan csak rövid ideig barátkozhatott meg a jobboldali-konzervatív politikával, de a rendszerváltástól egy hosszabb ideje (a 80-as évek legeleje óta) érvényesülő megszorító trend végét várta. Ehhez képest a gazdaság eredményei nem javultak, az Antall által meghirdetett szociális piacgazdaság nem tudta megóvni az állampolgárokat az életszínvonal romlásától. A magyar társadalom ebben az időszakban még erőteljesen hagyományosnak tekinthető. Gyurcsány Ferenc élettörténete is példázza, hogy a 90-es évek elején indul meg új típusú gazdasági kapcsolatok kiépülése és vagyonok felhalmozódása. Nincs még egy masszív – a 90-es évek Itáliájára emlékeztető – társadalmi és gazdasági erőtér, amely nagyfokú önmodernizációra, autonóm cselekvésre lenne képes. A társadalom atomizált, de nem individualizált, nem alakult még ki egy modern, a fejlettebb nyugati demokráciákra jellemző társadalmi szerkezet. Lényegében még annak az értékváltásnak sincs nyoma, amelyről – a spanyol vagy a Thatcher-féle angol példa kapcsán – beszéltem. De az a körülmény, amelyről – szintén Gyurcsány kapcsán – korábban esett

szó, ebben az időszakban tesz szert jelentőségre a nagypolitikában is. Ez pedig az *informális-hálózati* erőforrások kezdődő akkumulációja. 1990 és 1994 között az első lépéseket (gondoljunk csak a Demokratikus Chartára – lásd Bozóki, 1997) az MSZP és az SZDSZ teszi meg ebben a tekintetben. A kormányzásba való visszakerülésük – a protestszavazáson túlmenően – annak is köszönhető, hogy kellő időben felismerik: háttérkapacitásra van szükségük, a formális politikai struktúrák a hatalomba való visszakerüléshez nem elegendőek.

De egy már kiépült informális struktúrával szemben nem lehet mással csak egy hasonlóan kiépült struktúrával versenyezni. Ezért aztán a Fidesznek nem csupán ideológiát és pólust, hanem *politikai profilt* is kellett váltania 1994-et követően. Hiszen egy harmadikutas-ellenkulturális értelmiségi pártot kellett először is formalizáltabbá, másodszer informálisan gazdagabbá tenni. Ezért jöttek létre a 90-es évek közepétől azok a háttérszerveződések, amelyekről korábbi írásomban beszámoltam (Csizmadia, 1998).

Attól kezdve, hogy a Fidesz – nem kis mértékben agytrösztjei hatékony stratégia-alkotásának köszönhetően – megnyerte az 1998. évi választásokat, a politikai verseny dinamikáját az egy személyi vezetőkre fixált új politika váltotta fel. A politikusok létrehozta egy új strukturális erőteret, amelynek két domináns pártja – immáron tartósan – a Fidesz és az MSZP. A Fidesz stratégiájának dinamikáját 1996-tól kezdődően négy elem (vagy négy törekvés) biztosította. Az első, hogy nagyon korán meghirdették a jobboldal távlati egységét. Ez – mint ugyancsak láttuk – korántsem ismeretlen Nyugat-Európában. Ha egy párt (legyen az bal- vagy jobboldali) úgy érzékeli, hogy versenyképességét jobban biztosítja, hogy a nagy jobboldali párt fokozatosan magába olvasztja a kisebbeket, akkor legalábbis kísérleteket tesz erre. A spanyol vagy a francia szocialistáknak ez sikerült és – napjainkra – lényegében a Fidesznek is. A második az informális háttérszervezeti bővülés. A harmadik egy újfajta társadalmi kapcsolati háló kialakítása, és új társadalmi identitás kidolgozása. S végül a negyedik egy újfajta (identitásképző) személyiség felépítése.

Mindezekből látható módon levonhatunk egy tanulságot, kapcsolódva ahhoz, amit Tóth Csaba az „aszinkronitás elvének” nevez. Az említett négy stratégiai elem közül kettőben a Fidesz csupán *követte*, kettőben azonban *megelőzte* a másik oldalt. Az MSZP választási győzelmét döntően a formális és az informális szféra jobb uralása biztosította 1994-ben. A Fidesz 1998-ra bepótolta ezt a lemaradást,¹⁸ két másik területen pedig határozott veszenyelőnyre tett szert. Orbánt Viktor *személye*, illetve az ál-

tala megjelenített *identitáspolitika* volt az a két új elem, amely a további pártverseny dinamikájának meghatározó komponensévé vált.

Egyfelől Orbán Viktor nem pusztán mint új típusú politikai vezető jelent meg a politikai arénában, hanem mint perezidenciális miniszterelnök. Az ügyintéző, országmenedzselő miniszterelnöki szerepfelfogást (Horn Gyula) felváltotta egy politikafölötti – s ezáltal az addigi politikát alapjaiban átértelmező – politikafelfogás és személyiség. A prezidenciális pozícionálás pedig – túlmenően a nyugati párhuzamok adaptálásán – a jobboldal alapvető társadalmi meggyökereztetésének és elfogadtatásának szükségletéből fakadt. Azaz ismét egy „rendkívüli” kihívással – mint elemzendő problémával – nézünk szembe. Természetesen fölmerülhet a kérdés, hogy az identitássteremtést miért nem lehetett a „megszokott” keretek között (azaz a miniszterelnök szerepét nem „megemelve”) elvégezni? Azért nem, mert a Fidesz teoretikusai és ideológusai úgy ítélték meg, hogy Magyarországon – a jobboldal történelmi hátrányai miatt – nagyon gyors és gyökeres módszerekkel van csak lehetőség a versenyegyenlőség feltételeinek biztosítására. A prezidenciális kormányzásban a versenyhátrányok hatékonyabb ledolgozásának eszközét látták.

1998 és 2002 között tehát kialakult a Fidesz új, „vezércentrikus” identitása. Ez az identitás (ahogy Körösi András elméleti alapozásában is láttuk) arra épült, hogy a politikai vezető *akaratot és véleményt* képvisel (nem pedig az igazságot vagy érdekeket). Lényegében tehát egy *fölülről* integrált párt képe bontakozik ki előttünk, és ez a benyomás nem téves. A kormányon lévő Fidesz és Orbán Viktor a jobboldali identitás *kormányzáson* keresztüli megteremtését tartotta legfontosabb céljának. A kormányzás – mint politikai mesterség – ebben az időszakban új alakot öltött, és lényegében elvált a *pártpolitikától*. A 2002. évi választási kampányban az Orbán-kormány – és személy szerint a miniszterelnök – már *önálló kampánytényezőként* szerepelt (különösen a két forduló között). 2002 előtt jóval kevésbé volt intenzív a miniszterelnöki kampány. A középpontba állított kormányzás ugyanakkor – mint már korábban is volt róla szó – az ellenzék „kormányképtelenségét” volt hivatva bizonyítani. Nem véletlen, hogy a napirendre vétel – napirendtől való távortartás dichotómiájában zajlott az 1998 utáni négy év, azaz az Orbán-kormány a rendelkezésére álló eszközök segítségével sikerrel tartotta távol a politikai agendától az ellenzék legtöbb témáját.

2002-ben azonban a Fidesz a választást elveszítette (lásd erről: Bozóki, 2002; Angelusz–Tardos, 2002; Lányi, 2002; Török, 2002c). Mégpedig döntően azért, mert az aszinkronikus dinamikának „megfelelően” az MSZP mindkét – 1998-ban súlyosnak

tűnő – versenyhátrányát ledolgozta. Azaz képes volt versenyképes miniszterelnök-jelöltet találni, illetve képes volt arra is, hogy megkezdje identitásának meghatározását. Távolról sem azt állítom ezzel, hogy a győzelem törvényszerű volt. Tudjuk, hogy nagyon kevés szavazaton múltott. Csupán a változások *irányát* kívántam jelezni. Az MSZP-nek – ha nem akart tartósan ellenzékben maradni – valamilyen áthidaló megoldást kellett találnia a vetélytárstól érkező két fő kihívásra. Az „Orbán-szindrómára” Medgyessy és a mögötte felállított professzionális háttér csapat volt a válasz. Ha a Fideszben korábban az *agytrösztöknek* volt meghatározó befolyása a választási győzelemre, az MSZP – magyar és nem magyar – *spin doctorokhoz* fordult, akik a politikusi imázs-teremtés és a politikai marketing legfrissebb eredményeit prezentálták. Másrészt új helyzet volt az is, hogy míg 1998-ig egy lényegében modern ideológia és identitás nélküli jobb- és baloldal működött Magyarországon, addig 1998 után a jobboldal egyre határozottabban vállalta fel identitását. Ezt persze a baloldal „minimalista” módon értelmezte, és retorikájában csak a „két Magyarország” szlogent erősítette fel. Természetesen a Fidesznek volt olyan törekvése, hogy intenzívebb intézményi kereteket hozzon létre a jobboldali térfélen, de programja messze nem merült ki ebben. A Fidesz ugyanis programját és identitását olyan elemekre építette (nemzet, vallás, közösség, család stb.), amelyeket illetően az MSZP korábban nem foglalt állást. Ezért az MSZP átalakulása szempontjából fontos kihívás volt, hogy vajon ezeket az értékeket „importálja-e” a párt a maga térfelére, vagy pedig továbbra is lemond róluk. Végül az a megoldás született, hogy ezeket a – korábban csak a jobboldalhoz kötődő – szlogeneket a baloldalon is elkezdik használni.¹⁹

Látszólag itt akár a folyamat végére is érhetnénk, és úgy összegezhethetnénk, hogy mindkét fél mindent tud már. Hiszen megvan a két nagy párt (dominanciájukat senki nem veszélyezteti); aszinkron fejlődési folyamat keretében, de elsajátították a legfontosabbakat; valóban elérkezünk oda, amit Körösi néven vezérdemokráciának nevez, s ez tényleg a politikai vezető egy személyes akcióiról és ambícióiról szól.

Csak hogy 2002-ben még nem tartottunk itt. Medgyessy Péter inkább egy átmeneti-, semmint egy távlatosan kiválasztott miniszterelnök volt. A választásokat megnyerte (amit akkor talán más nem tudott volna megtenni), de – több ok miatt – nem tudott tartós vetélytárssá válni a jobboldallal szemben. Egyrészt személyisége önmagában nem volt olyan dinamizáló-átalakító hatású, amelyre szükség volna a politikai folyamatok kézben tartásához. Medgyessy nem tudott a médianapirend *folymatos* formálójává lenni, ami pedig – Orbán Viktor kormányzása után a stabil

kormányzás alapfeltételnek volt tekinthető. Másrészt – D209-es múltja miatt – nem is volt szuverén cselekvő. Ilyen körülmények között az MSZP csak látszólag dolgozta le a vezető személyiség és a politikai identitás tekintetében mutatkozó hátrányát. Ráadásul a Fidesz – nem sokkal a Medgyessy-kormány megalakulása után – ismét „megelepte” a közvéleményt: szövetséggé alakult. A szövetségek Nyugat-Európában sem ismeretlenek, de különböznek attól, ami a Fidesz körül kialakult. A Berlusconi vezetete jobboldali szövetség *pártok autonóm szövetsége*, a Fidesz Magyar Polgári szövetség viszont fel kívánja oldani a hagyományos pártpolitikát, ezért inkább *állampolgárok*, semmint pártok szövetségének nevezhetjük.

Az új szervezeti keret megteremtésén kívül történt még egy kardinális változás, méghozzá éppen Medgyessy egy éven keresztül (2002 nyaratól 2003 nyaráig) tartó népszerűségének ellensúlyozására. Ez pedig az, hogy a Fidesz új „társadalmpolitikát” dolgozott ki, ami azért alapvetően eltért a „vezérdemokrácia” eddig megismert társadalomfelfogásától. A vezérdemokrácia Körösi-féle elmélete kapcsán láttuk, hogy a vezérdemokrácia államférfija *létre kívánja hozni* az őt elfogadó, követő közvéleményt. Akaratot képvisel, és ezzel akarja átalakítani maga körül a világot. Ez a koncepció mindaddig domináns is volt a Fideszben, amíg viszonylagos erősséggel ki nem épültek a jobboldal formális és informális intézményei. Ettől kezdődően azonban a Fidesz nem a *létrehozandó*, hanem a *létező* társadalmi körülményekből indul ki. Úgy is mondhatnánk szakszerűbben, hogy a Fidesz megkezdte az európai jobboldali térfelelőn tapasztalt adaptációját, azaz a középre húzást. Ezt a középre húzást a konzervatív elméletalkotók készítették elő. Láncki András szerint például a „normális” konzervativizmus feltételei korábban nem voltak meg, egész egyszerűen azért, mert az államszocializmusból közvetlenül kilépve még nem lehet elfogadni – ahogy a konzervatívok ezt egyébként tennék – a *status quót* (Láncki, 2002: 45–54). Viszont mára eltelt annyi idő, hogy lehetőség van a *létező társadalmi állapotok* elfogadására. Természetesen nem arról van szó, hogy a Fidesz megváltoztatta volna a véleményét a múlt főszereplőivel kapcsolatban, de ma már nem akarja felülről megmondani: mi a jó a társadalomnak. A Nemzeti Konzultációban kicsúcsosodó akciósorozatnak ez a legfőbb mondandója.

A Nemzeti Konzultáció pedig nyilvánvalóan Gyurcsány Ferenc kormányára, a kormányfő személyiségére és politikai módszereire való válasz. Az nyilvánvaló, hogy a Fidesz-féle dinamikai fölény kiegyenlítése 2002-ben csak átmenetileg történt meg és 2004-ben veszélybe került a *kisciklus*. 2004 nyarán a Fidesz

szinte minden mutatóban (formális és informális intézmények, szervezeti hálók, személyiség és identitás) jobb pozícióban volt az MSZP-nél. Az MSZP-ben ekkor látta elérkezni az időt Gyurcsány Ferenc, akiről már megállapítottuk: az MSZP-t lassan átalakítható pártnak tartja. Viszont 14 évig volt „ellenzékben”. Informális és formális kapcsolatokat, tőkét halmozott fel és merőben új erőforrásokat kapcsolt be a politikába: a pénzvagyont, a teljes körű nyilvánosságot és a *valóban* egyszemélyi kormányzást.

A *pénzvagyon* a magyar demokrácia 1990 utáni történetében nem játszott komolyabb szerepet. Nem tudok olyan vizsgálatokról és kutatásokról, amelyek a politikusok (mindenekelőtt a miniszterelnökök) és a pénz kapcsolatát egzakt módon feltárták volna. Gyurcsány előtt nem beszélhetünk olyan politikusról, aki a *nyilvánosság teljes bevonásával* élte volna az életét. Antall – mint láttuk – program-, nem pedig nyilvánosságpolitikus volt, Orbán pedig bevezette a „szelektív” nyilvánossághasználatot, akkor és oda ment, ahová és amikor akart. Gyurcsány lényegében válogatás nélkül mindenhol jelen van, és mindent csinál. Saját személyiségét használja mint legfőbb politikai erőforrást. Személyiség és politikusi lénye közé lényegében egyenlőségjelet tesz.

Végül *valóban egyszemélyi* kormányzást valósít meg, és erre két okból van szüksége és lehetősége. Az egyikről már esett szó korábban. Az MSZP másképpen – mint egy személyiség által – dinamizálhatatlan. Orbán prezidenciális korszaka alatt és után az MSZP-nek a továbbiakban nem volt választása. Ha nem talál egy Orbánhoz hasonló politikai tehetséget, esélye sem lesz a továbbiakban. Viszont Gyurcsány személyiségének előtérbe állításával lényegében a Blair-modellt adaptálták. Blair volt az (és ma is az), aki saját informális tanácsadói körén keresztül, nem pedig a választott tisztségviselők formális rendszerében kormányozza az országot. Másfelől Gyurcsány azért is folytathatja az egyszemélyes kormányzást, mert koalíciós társa partner ebben.²⁰ Az SZDSZ ugyan vergődik a liberális kispárt szerepében, de legalább elmondhatja, hogy a miniszterelnök támogatja a liberális értékeket. Ezért Gyurcsány Ferencnek nem kell tartania attól, hogy az SZDSZ számon kéri rajta a „testületi” kormányzás követelményét vagy az SZDSZ-szel való szorosabb egyeztetést.

A Gyurcsány-féle politikusi magatartás azonban valójában azért annyira váratlan és újszerű, mert – a 16 év történetében „rendkívüli” módon – Gyurcsány ciklus közben került hatalomra. Voltaképpen tehát a kisciklusok megszokott rendjéhez képest is *újfajta dinamikát* kell alkalmaznia versenyképessége fenntartásához. Ez viszont kockázatot és sikeresélyt egyaránt magában rejt. A kockázat az, hogy a kisciklus közbeni erőteljes újradinamizálás sem lesz elegendő a baloldal versenyképességének fenn-

tartásához, és a jobboldal nyeri meg a választásokat (helyreállítva a kisciklusok megszokott rendjét). Viszont a siker esélye is benne van, hiszen amennyiben Gyurcsány győz a választásokon, az első miniszterelnök lesz, aki egynél több cikluson keresztül kormányozhatja Magyarországot. Valószínűleg a magyar pártrendszer blokkosodásának és koncentrációjának – legalábbis átmenetileg – végső fázisa lehet, ha valamelyik oldal megkapja a mandátumot egy második kormányzati ciklus kitöltésére is.

KONKLÚZIÓ

Kétrészes tanulmányomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen összefüggés van a politika általános intézményes állapota, a politikai vezető és a politikai környezet között. Segítségül hívtam különféle elméleteket és ezek alapján arra a belátásra jutottam, hogy a kérdésre csak egy komplex modell segítségével adható válasz.

Ez a modell pillanatnyilag még csak kialakításának kezdeti fázisában tart. De nagyjából megragadhatóak legfontosabb összetevői: 1. A nyugat-európai politikai vezetők és környezetük kapcsolatának vizsgálata egy úgynevezett interakcionista elmélet segítségével végezhető el. Példákat soroltam fel annak bizonyítására, hogy újfajta politikusok mikor és miért lépnek színre, illetve milyen korlátozó feltételei vannak, hogy új típusú versenyképes politikusok *bármikor* megjelenhessenek. 2. A nyugati politikus – politikai környezet viszony tanulmányozására bevezettem a *politikai nagyciklus* fogalmát, amely főképpen 1990 előtt, de sok helyütt azóta is szabályozza kormány és ellenzék, kormánypárti s ellenzéki politikusok és környezetük viszonyát. Egy három-négy kormányzati ciklusból álló időszakban sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy a miniszterelnök „nagy politikussá” válik, mintha csak egy ciklus vagy annyi sem áll a rendelkezésére. 3. Magyarországon a politika-politikus-politikai környezet viszony legfőbb szabályozója a *politikai kisciklus*. Ez a politikai verseny résztvevőitől permanens – és egyre gyorsuló ritmusú – megújulóképeséget kíván meg. Ellentétben a nyugati példákkal – ahol ezt a megújulást a hosszabb ellenzéki periódusok alapozták meg – Magyarországon olykor összecúszszik a kormányzati és az ellenzéki pozíció: sem az egyik, sem pedig a másik területen nincs igazán elég idő a mélyreható átalakulásra. Előfordul, hogy ellenzéki periódusban rendelkezésre álló rövid idő miatt a korábban az ellenzéki évei-évtizedei alatt megtett belső változtatásokat és reformokat most kormányon kell megtenni. Ezáltal összecúszhatnak kormányzati és ellenzéki szerepek és egy új típusú kölcsönhatás alakulhat ki. Ez a kisciklus-cirkuláció a nyu-

gától (részben) eltérő sémákat és magatartási készletet hoz létre, ugyanakkor azonban a hazai gyakorlat mégsem tér el drasztikusan a nyugatitól. 4. Bár nem osztom a Körösenyi András által használt vezérdemokrácia fogalmát, el kell ismernem, hogy a politikai vezető – éppen a kisciklus-logika kényszerítő dinamikája miatt – különlegesen fontos státusban van Magyarországon. A politikai vezetők azonban nagyon különböző szerepet játszottak a rendszerváltás utáni másfél évtizedben, mégpedig attól függően, hogy a) milyen komplexitású kihívásokra kellett válaszolniuk; b) sokpártrendszerben vagy kvázi-kétpártrendszerben működtek; c) fel tudták-e venni a versenyt az ellenfelek által támasztott követelményekkel vagy sem? Ha ebből az aspektusból nézzük meg azt, hogy mire jutottunk, akkor azt mondhatjuk: az elmúlt 16 évben határozottan kimutatható a politika és azon belül a politikusi magatartás fejlődésének világos iránya. Ennek az iránynak – véleményem szerint – volt egy *átmeneti* és egy *tartósabb* periódusa. Átmenetileg a rendszerváltás formálta ki a korabeli politikusszerep ismertetőjegyeit. Programpolitikusok versenye akkor maradhatott volna, amennyiben az első választási ciklus végén a politikai szerepek konszolidálódnak, s nem feltétlen úgy, hogy az első választáson győztes újra győz, a vesztesek pedig újra veszítenek, hanem úgy, hogy nem következnek be az ideológiai, pólusbeli és párt nagyságbeli változások. Ez utóbbiak egy komplex újraalpozását adják a magyar demokráciának, amely ezért is a nyugat-európaihoz képest nagyobb belső dinamikával bír. Hiszen az új elrendeződést gyorsan kell legitimálni, gyorsan kell megteremteni az új formális és informális struktúrákat és – legfőképpen – gyorsan kell megfordítani a választási eredményeket. A magyar szisztéma legfőbb jegye ezért – véleményem szerint – nem az egyes demokráciatípusok – az angoléhoz hasonló, csak rövidebb – egymásutánjában, hanem a négyéves kisciklusok eltérő dinamizálási stratégiáiban ragadható meg. Annál tehát, hogy Magyarország valamennyi brit demokráciaelméletet és kormányzási gyakorlatot kipróbált és – úgymond – megállapodott a „vezérdemokráciánál”, lényegesen fontosabb, hogy a folyamatok iránya a két fő blokk kialakulása felé tart. Ilyen értelemben persze a folyamat még a kezdőpontjára is visszamutat, amennyiben 1989-ben még az új pártok blokkja és a régi párt állt szemben egymással.

Nézetem szerint a változások és az alkalmazkodási stratégiák újszerű viszonyairól szóló átfogó vizsgálatok híján korai lenne azt mondani, hogy itt egyetlen összefüggő demokráciamodell színpant magába mindent. A pártok és politikusok nem egymástól elkülönítve, hanem egymással szoros kölcsönhatásban változnak vagy éppen maradnak állandók. A dinamika éppen *különféle* demokrácia- és politikusszerep-felfogásuk konfliktusaiból és ütköztetéséből fakad.

JEGYZETEK

- ¹ Az egész rendszerváltás szempontjából fontos rámutatni, hogy a 80-as években előbb magát a politika fogalmát kellett újrafelfedezni. Ezt a folyamatot egyaránt segítették ellenzéki periodikák (Beszélő, Hírmondó, Demokrata, Hiány, Égtájak Között stb.) és az első nyilvánosság merészebb folyóiratai mint például a Valóság vagy az Ifjúsági Szemle. A politika felfedezése együtt járt egy új politikai nyelvezet kialakulásával.
- ² Ezekről a programokról részletesen is írok: Csizmadia, 1995, Monográfia.
- ³ Sőt később éppen Gyurcsány Ferenc beszél arról egyik interjújában, hogy 1990 és 1994 között épültek ki egy számára újdonságot jelentő kapcsolatrendszer elemei, miközben a jobboldal ilyen típusú „hálózati” szerveződése még gyerekcipőben járt. (Lásd: Merényi, 2004: 56.)
- ⁴ Az elemzésnek külön nem tárgya a Horn-kormány működésének elemzése. A témára – Gyurcsány Ferenc kapcsán – röviden visszatérek.
- ⁵ Ekkor jelentek meg Európában az addig nem ismert szélsőséges pártok. Ezek különböztek az 1945 után létező rendszerellenzéki pártoktól. Ezek az újabbak kifejezetten a 70-es évek válságjelenségeire reagáltak. Ekkor alakult Franciaországban a Le Pen-féle Nemzeti Front is.
- ⁶ Bár mint majd látjuk, az üzleti tevékenység során felhalmozott tőkének fontos szerepe lesz, csak nem pontosan úgy, ahogyan azt a felszíni közbeszéd hajlamos interpretálni.
- ⁷ Bár vele nem „fausti alkut” kellett kötni (lásd 10. lábjegyzet), szerepeltetése kétségkívül esélyt adott a baloldal számára a hatalomba való visszakerülésre.
- ⁸ A D209-es ügy késleltetett kirobbantása a bukás egyik fontos oka volt. Persze 2004 augusztusában sem „kirobbant” ez az ügy, csupán Medgyessy múltja egy fokozatosan rosszabbodó gazdasági és politikai helyzetben egyre terhebbé vált. (Vö.: Csizmadia, 2004a: 213–224.)
- ⁹ Gyurcsány *Elsiették a támadást* című interjújában (készítette: Ráday Eszter) vall erről. (Merényi, 2004: 85.)
- ¹⁰ Uo.: 86.
- ¹¹ Uo.: 87.
- ¹² Gyurcsány: *A gyors hal eszi meg a lassút* című interjúja. Népszabadság, 1996. szeptember 21. (Készítette: Ferencz Gábor. Merényi, 2004: 55.)
- ¹³ Gyurcsány: *Nem kell mindenkit lekasabolni*. Népszabadság, 2002. december 7. (Seres László és Varró Szilvia interjúja. Merényi, 2004: 65.)
- ¹⁴ Uo.: 55.
- ¹⁵ Uo.: 56.
- ¹⁶ A rendszerváltás idején folytatott közvélemény-kutatások az új demokrácia piactudományi jólét iránti várakozásait domborították ki.
- ¹⁷ Az 1990-es évek elejétől megfordulni látszott a 80-as években végig töretlen neokonzevatív trend. 1992-ben Clinton először lett elnök. Blair 1994-től a brit Munkáspárt elnöke. Ez az az időszak, amikor a német SPD is kezd talpra állni egy évtizednyi válság után.
- ¹⁸ A Fidesznek főképpen a gazdasági elit vonatkozásban volt lemaradása. A hazai és a multinacionális nagytőkével való kapcsolatfelvétel az egyik fontos feltétele volt annak, hogy a Fidesz kormányra kerülhetett 1998-ban.

- ¹⁹ Medgyessy Péter is beszél a jobboldal által kisajátított értékek visszacszerzéséről és a baloldal szótárába való illesztéséről (Csizmadia, 2004a: „Elképzelték maguknak egy miniszterelnököt”. Interjú: 9–11).
- ²⁰ Kóka János személyében nagyon hasonló – üzleti – előéletű szereplő került az SZDSZ-be. Gyurcsány és Kóka amolyan külön tengelyt jelent a koalíciós pártok között. Kóka János üzletemberi, politikusi működésének elemzése azonban meghaladta ennek az írásnak a kereteit.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2002): „A választási részvétel csalóka változékonysága.” *Politikatudományi Szemle*, 1-2: 21–50. pp.
- Bozóki András (1997): „Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltás után: a Demokratikus Charta.” *Politikatudományi Szemle*, 1: 98–136. pp.
- Bozóki András (2002): „Politikai fordulat Magyarországon.” *Politikatudományi Szemle*, 1-2: 5–20. pp.
- Csizmadia Ervin (1995): *A magyar demokratikus ellenzék. I-II-III.*
- Csizmadia Ervin (1998): „Pártok és agytrösztök. *Think tank* szervezetek Nyugat-Európában és Magyarországon.” *Politikatudományi Szemle*, 4: 5–28. pp.
- Csizmadia Ervin (2001b): *Diskurzus és diktatúra. A magyar értelmiség vitái Nyugat-Európáról a késő Kádár-rendszerben.* Századvég Kiadó.
- Csizmadia Ervin (2004a): *A Medgyessy-talány, ill. „Elképzelték maguknak egy miniszterelnököt” (interjú).* Századvég Kiadó, I-II.
- Csizmadia Ervin (2004b): *A politika mint titok.* Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Csizmadia Ervin (2004c): „Végpont és kihívás. Az MSZP megújíthatóságáról.” *Élet és Irodalom*, július 11.
- Gradwohl, Paul – Marián Béla – Szabó Ildikó (1998): „A folyamatosság forradalma, avagy a Kádár-korszakhoz való viszony szerepe a magyar politikai közgondolkodásban.” *Politikatudományi Szemle*, 2: 5–26. pp.
- Greenstein, Fred (1992): „Can Personality and Politics be Studied Systematically?” *Political Psychology*, vol. 13, no. 1: 105–128. pp.
- Hunneus, Carlos (1996): „How to Build a Modern Party: Helmut Kohl’s Leadership and the Transformation of CDU.” *German Politics*, December, 432–459. pp.
- Immerfall, Stefan (1998): „The Neo-Populist Agenda.” In: Betz–Immerfall (eds.): *The New Politics of the Right.* MacMillan, Basingstoke and London. 249–262. pp.
- Kiss Balázs (2003): „Kampány és tabloidizáció. A perszonalizáció jelensége.” In: Sárközy Erika – Shleicher Nóra (szerk.): *Kampánykommunikáció.* 9–40. pp.
- Kis János (1993): „Reform és forradalom között. Három hipotézis a rendszerváltás természetéről.” *Világosság*, 11.
- Kovács Éva – Tóth István János (1992): „Ki mit mondott 1990-ben? Választási pártprogramok tartalomelemzése.” *Politikatudományi Szemle*, 1: 99–124. pp.
- Körösényi András (1996): „Nómenklatúra és vallás.” *Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon.* 1: 67–94. pp.

- Körösényi András (2001): „Parlamentáris vagy »elnöki« kormányzás? Az Orbán-kormány összehasonlító perspektívából.” *Századvég*, tavasz, 3–38. pp.
- Körösényi András (2003): „Politikai képviselet a vezérdemokráciában.” *Politikatudományi Szemle*, 4. 5–22. pp.
- Körösényi András (2005): *Vezér és demokrácia. Politikaelméleti tanulmányok*. L'Harmattan Kiadó.
- Kuhn, Thomas (1984): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat Kiadó
- Lánczi András (2002): *Konzervatív Kiáltvány*. Attraktor Kiadó.
- Lányi Gusztáv (2002): „A 2002-es magyar országgyűlési választások néhány pszichológiai tanulsága.” *Politikatudományi Szemle*, 1-2: 51–72. pp.
- Rüb, Friedbert W. (1999): „Az állami intézmények kiépülése a posztkommunista demokráciákban.” *Politikatudományi Szemle*, 3: 5–30. pp.
- Seisselberg, Jörg (1996): „Conditions of Success and Political Problems of a »Media-Mediated Personality-Party.« The Case of Forza Italia.” *West European Politics*, october: 715–743. pp.
- Tellér Gyula (1996): „A három részmagyarország.” *Századvég*, nyár: 52–66. pp.
- Thompson, John (2003): „A politikai botrány. Hatalom és láthatóság a média korában.” *Politikatudományi Szemle*, 2: 139–156. pp.
- Tóth Csaba (2001): „A magyar pártrendszer fejlődésének fő iránya.” *Politikatudományi Szemle*, 3: 81–104. pp.
- Tóth Csaba – Török Gábor (2001): „Politikai napirend, 2000: Az egyiknek sikerül, a másiknak nem.” *Magyarország Politikai Évkönyve*, 132–147. pp.
- Tóth Csaba-Török Gábor (2002a): „Politikai napirend, 2001: kiegyenlítettebb tematizációs verseny a választások előtt.” *Magyarország Politikai Évkönyve*: 167–188. pp.
- Tóth Csaba-Török Gábor (2002b): *Politika és kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választások előtt*. Századvég Kiadó.
- Török Gábor (2000): „Politikai napirend, 1999.” *Magyarország Politikai Évkönyve*, 94–103. pp.
- Török Gábor (2002): „Hatásvadászat. Választási kampány a médiában.” *Politikatudományi szemle*, 1-2. 73–92. pp.
- Török Gábor (2005): *A politikai napirend*. Akadémiai Kiadó.
- Tőkés Rudolf (1999): „Intézményalkotás Magyarországon: elemzési szempontok és alkotmányos modellek, 1989–1990.” *Politikatudományi Szemle*, 2: 31–64. pp.
- Wilson, Frank L (1994): „The Sources of Party Change: The social Democratic Parties of Britain, France, Germany and Spain.” In: Kay Lawson (ed.): *How Political Parties Work?* Connecticut–London, Praeger–Westpoint, 263–283. pp.
- Wilson, Frank L.(1990): „Sources of Party Transformation: The Case of France.” In: Peter Merkel (ed.): *Western European Party Systems*. New York, The Free Press.